

A szociológia elvei

The Principles of Sociology. 1876–1882.

XVII. fejezet

A militáns társadalom típus

547. § Az előző fejezetek előkészítették az utat arra, hogy elképzeléseket alkossunk a politikai szervezet két alapvetően eltérő fajtájáról, melyek rendre a társadalom militáns és ipari életének felelnek meg. Tanulságos lesz, ha itt összefüggően elrendezzük a militáns típusnak ama jellemző vonásait, melyeket esetlegesen már megjegyeztünk, és összekapcsolunk velük különféle alárendelt vonásokat; a következő fejezetben pedig az ipari típusú társadalom jellemző vonásaival foglalkozunk hasonló módon.

A társadalmi fejlődés során rendszerint a kettő keveréke fordul elő. Látni fogjuk azonban, hogy az elméletben és a valóságban egyaránt kellő világossággal nyomon lehet követni ama ellentétes jellemzőket, melyek viszonylag teljes kibontakozásukban megkülönböztetik a két típust. Különösen a tartósan militáns típussal együtt járó szervezet természeté alkalmas arra, hogy létezése számos esetben *a priori* következék és *a posteriori* bizonyíttassék. Ugyanakkor a tiszta iparosodást kísérő szervezet természetét – melyről most még kevés tapasztalatunk van – a kontraszt révén fogjuk megérteni; olyasmire fogunk például rájönni, hogy létezik haladás e típus felé.

Két hibalehetőséggel kell számolni. Nekünk különböző fokon összetett és még összetettebb társadalmakkal van dolgunk; olyan társadalmakkal kell foglalkoznunk, melyek – minthogy eltérnek kulturális fejlettségük tekintetében – különböző mértékben alakították ki struktúrájukat. Ennélfogva tévútra kerülünk, ha összehasonlításunk nem veszi tekintetbe a nagyságbeli és civilizációs eltéréseket. Világos, hogy a militáns típus azon jellemzői, melyek lehetővé teszik, hogy egy hatalmas nemzettel kapcsolatban bemutassuk őket, nem teszik lehetővé, hogy egy vad hordával kapcsolatban tegyük ugyanezt, jóllehet ez éppoly militáns. Ráadásul, minthogy az intézmények csak sokára nyerik el végleges formájukat, nem várható, hogy valamennyi militáns társadalom olyan szervezettséget mutat majd, ami az ilyen társadalmak tökéletesen kifejlett formájának felelne meg. Inkább azt várhatjuk, hogy a legtöbb esetben tökéletlen formát fognak mutatni.

Tekintettel a nehézségekre, a leghelyesebb az lesz, ha elsőként megnézzük, melyik az a néhány jellemző vonás, melynek kialakítására a militáns típus szükségszerűen törekszik; és azután megfigyeljük, hogy mennyiben mutatták e vonásokat a múltban és a jelenben a militánsként jellemzett nemzetek. Ha a társadalmat úgy szemléljük, mint amit

ideálisan háború céljaira szerveztek, készek leszünk felismerni a valóságos társadalmakban azokat a jellemzőket, melyet a háború idézett elő.

548. § Testületi (*corporate*) létét megőrzendő, a társadalom kénytelen testületi keretek közé terelni a cselekvést; s testületi létének fenntartása annál valószínűbb, mennél teljesebb a testületi cselekvés. Támadás és védekezés céljából az egyéneknek szövetkezniük kell; és a siker valószínűsége ott a nagyobb, ahol minden egyéb beleadja erejét. Világos, hogy ha számukat, természetüket és körülményeiket tekintve egyenlők, akkor két olyan törzs, vagy két nagyobb társadalom közül, melyek egyike valamennyi cselekvőképes tagjának megmozdulásait egyesíti, míg a másik nem, rendszerint az előbbi lesz a győztes. Feltétlenül fennmaradnak azok a közösségek, melyeknél általános az együttműködés a militáns tevékenységben.

Ezen állítás majdhogynem közhely. Előljáróban azonban szükséges itt tudatosítani azt az igazságot, hogy a tartósan militáns típusú társadalmi struktúra olyan, amelyben minden ember alkalmazkodik a más társadalmak elleni együttes harci cselekvés követelményeihez. Ama egyéb cselekvéseiket, melyeket ezen felül végeznek, csinálhatják külön is; a harci cselekvést azonban együttesen kell végrehajtaniuk.

549. § Egy társadalom önfenntartó ereje annál nagyobb lesz, minél inkább számíthat mindazok közvetlen segítsége mellett, akik harcolni tudnak, a harcolni nem tudók közvetett segítségére is. Egyebekben egyformának véve őket, az a közösség fog fennmaradni, melyben a harcolók erőfeszítéseit nagyobb mértékben támogatják a nem harcolók erőfeszítései. Ennélfogva egy tisztán militáns társadalomban azoknak az egyéneknek, akik nem katonáskodnak, a fegyverviselők eltartásának előmozdításával kell eltölteniük életüket. Akár kizárólag asszonyok a nem harcolók – ahogyan eleinte történik; akár rabul ejtett foglyokat tartalmaz ez az osztály – ahogyan később történik; akár pedig – ahogyan még később történik – jobbagyokat foglal magába: a következmény ugyanaz. Mert ha két – más tekintetben egyenlő – társadalom közül az egyik ekképpen teljesen alárendeli dolgozóit, míg a másikban megengedett, hogy a dolgozók a maguk számára visszatartsák munkájuk termékét, vagy többet annál, ami fenntartásukhoz szükséges, akkor a második társadalomban a harcosok részben magukat fogják ellátni – lévén hogy egyébként nincsenek, vagy kevésbé vannak ellátva, mint ahogy különben lehetnének –, és így sokkal kevésbé állnak majd rendelkezésre háborús célokra. Ennélfogva az ilyen társadalmak között a létért folyó harcban rendszerint az következik be, hogy az első legyőzi a másodikat. Az alkalmasabb túlélése olyan társadalomtípust hív életre, melyben a harcolókhöz fog tartozni mindenki, aki képes fegyvert viselni és akire rábizzák a fegyvert, míg a fennmaradó rész egyszerűen egy állandó ellátó osztag szerepét tölti be.

Nyilvánvaló következmény, melynek jelentőségét ezek után kell kimutatnunk, hogy a harcolók ellátásával foglalkozó nem harcoló rész nem nőhet túl azon a határon, melyen belül hatékonyan teljesíti célját, különben csökkenti a társadalom önfenntartó erejét. Ez esetben ugyanis néhány olyan ember, aki harcoló lehetne, felesleges dolgozó; és így a társadalom harci ereje kisebb, mint amilyen lehetne. Ezért a tendencia az, hogy a militáns típusban a harcosok testülete a dolgozók testületéhez képest a lehető legnagyobb arányú legyen.

550. § Ha adott két társadalom, melynek valamennyi tagja vagy harcos, vagy olyan, aki kielégíti a harcosok szükségleteit, és minden más dolog egyenlő, akkor az fog felül-

kerekedni, amelyikben az összesség erőfeszítéseit a legeredményesebben egyesítik. Nyílt hadviselés esetén az együttes cselekvés diadalmaskodik az individuális cselekvés fölött. A hadtörténet azon férfiak sikereinek története, akiket arra képeztek ki, hogy együtt haladjanak és összehangoltan harcoljanak.

Nemcsak a harcoló részben kell az egységeket úgy összekapcsolni, hogy erejük koncentrálódjék, hanem a szolgálatra alárendelt részt is egyesíteni kell a harcoló résszel. Ha a kettőt annyira elválasztották, hogy függetlenül tudnak cselekedni, akkor a harcoló rész szükségletei nem lesznek megfelelően kielégítve. Ha a harcoló rész számára veszélyes az, hogy elvágják hadműveletei ideiglenes alapjától, még veszélyesebb az, ha elvágják e műveletek állandó alapjától; nevezetesen a nem harcolók testülete alkotta alaptól. Ennek oly szorosan kell kapcsolódnia a harcolók testületéhez, hogy szolgálatai teljesen rendelkezésre álljanak. Nyilvánvaló tehát, hogy a militáns típusú fejlődés egy szorosan összetett, egészet alkotó társadalmat von maga után. Miként a vadak laza csoportja megadja magát a szilárd falannak, úgy – ha a többi tekintetben egyenlők – annak a társadalomnak, melynek részei csak gyöngén tartoznak össze, meg kell adnia magát az olyan társadalomnak, melyben a részeket szoros kötelékek fűzik egymáshoz.

551. § Abban az arányban azonban, ahogyan az emberek együttműködésre kényszerülnek, önszántukból történő cselekvéseik korlátozódnak. Amennyiben az egység beleolvad a tömegbe, annyiban mint egység elveszíti individualitását. Ez pedig rávehet bennünket arra, hogy észrevegyük azokat a különféle utakat, melyeken a militáns típus fejlődése az állampolgár alárendelődésével jár együtt.

Élete nem sajátja, hanem társadalmi rendelkezésére áll. Ameddig képes fegyvert viselni, nincs más alternatívája, mint harcolni, ha felszólítják rá; és ha a társadalom szélsőségesen militáns, nem térhet vissza legyőzöttként, mert halálbüntetés vár rá.

Ezzel természetesen csak olyan szabadság birtoklása jár együtt, amelyet a katonai kötelezettségek lehetővé tesznek. Az ember csak akkor követheti szabadon egyéni céljait, ha a törzsnek vagy nemzetnek nincsen szüksége rá; ha viszont a törzsnek vagy nemzetnek szüksége van rá, akkor az egyén cselekvéseinek óráról órára nem saját akaratához, hanem a közakarathoz kell alkalmazkodnia.

Ugyanígy van a birtokával is. Akár az van – mint sok esetben –, hogy amit magánemberként birtokol, azt csupán engedéllyel birtokolja, akár fennáll az, hogy magántulajdonosi mivoltát elismerik, végső soron mindent köteles beszolgáltatni a közösség használatára.

Röviden: a militáns típusú társadalomban az egyénnel az állam rendelkezik. Minthogy a társadalom fennmaradása az elsődleges cél, az egyes tagok fennmaradása másodlagos – olyan cél, mellyel főként mint az elsődleges célt elősegítővel foglalkoznak.

552. § Azon követelmények teljesítése, hogy teljesen testületi keretek közé kell terelni a cselekvést, hogy e cél érdekében a nem harcoló résznek a harcoló rész ellátásával kell foglalkoznia, hogy az összességnek szilárdan egymáshoz kell kötődnie, és hogy az összességet alkotó egységek individuális élete, szabadsága és tulajdona ennélfogva feltétlenül alárendelt, mindez erőszakkal kikényszerített célszerűséget tételez fel. Hatalommal bíró irányító szerv nélkül nem érhető el ilyen egyesülés a testületi cselekvés érdekében. Ha emlékezünk, hogy milyen fatális eredményeket idéz elő a háborúban a tanácsok megosztottsága, vagy az, ha viszályban álló csoportokra szakadunk az ellenséggel szemben, akkor megértjük, hogy a tartósan militáns típus hajlamos despotizmussá fejlődni; hiszen

ha minden más dolog egyenlő, rendszerint azok a társadalmak maradnak fenn, melyekben zsarnokság segítségével teljessé vált a testületi cselekvés.

Ez viszont központosított rendszert von maga után. Nagyjából azokkal a vonásokkal kell jellemeznünk a társadalmi szervezetet, melyek a hadseregből ismerősek számunkra, ahol egy fővezér parancsnoksága alatt alárendelt parancsnokok állnak a nagy tömegek fölött, és az ezeknek alárendeltek a kisebb tömegek fölött, és így tovább, le a legkisebb harci egységig. A militáns társadalom katonai jellegű szabályozó struktúráját kíván (*regulative structure*), minthogy másképpen testületi cselekvése nem tehető nagyon hatékonyra. A mind a harcoló, mind a nem harcoló részt átszövő irányító központok ilyen lépcsőfokai nélkül nem lehetne az összesség erőit azonnali működésbe hozni. Ha a dolgozók nem állnának a harcolókéhoz hasonló ellenőrzés alatt, akkor közvetett segítségüket nem lehetne teljes mértékben és kellő gyorsasággal biztosítani.

És ez a társadalom azon formája, melyet a *státus* jellemez – olyan társadalom, melynek tagjai egymáshoz képest az alárendeltség egymás után következő fokain állnak. A despotától le a rabszolgáig, valamennyien urai azoknak, akik alul vannak, s alattvalói azoknak, akik felül vannak. A gyermeknek az apához való viszonya, az apáé valaki felette állóhoz, és így tovább a legfőbb csúcsig, olyan viszony, melyben az alacsonyabb státusú egyén ki van szolgáltatva a magasabb státusú kegyeinek.

553. § Másképpen lévén, a militáns típus a katonai jellegű egységek mintájára szerveződik (*process of regimentation*), ami – elsődlegesen lejátszódván a hadseregben – másodlagosan az egész közösséget érinti.

Ennek első jelét abban a mindenütt látható tényben vesszük észre, hogy a katonai vezető polgári vezetővé válik, rendszerint alkalomszerűen, de ha a társadalom folyamatosan militáns típusú marad, akkor véglegesen is. Hadvezérként kezdi, s uralkodó lesz békeidőben; és amilyen szabályozó politikát folytat az egyik szférában, olyat folytat – amennyiben a feltételek megengedik – a másikban is. Lévé a nem harcoló rész egy állandó ellátó osztag, a fokenkénti alárendeltség elve rá is kiterjed. Tagjait a harcosokhoz hasonló módon irányítják – nem betű szerint, minthogy a tökéletes párhuzamot megakadályozza az, hogy az egyik szétszórta, a másik központosított jellegű, mindazonáltal azonban alapvetően hasonlóan. A munka kényszer hatására folyik, és az ellenőrzés mindenüvé kiterjed.

Feltételezni, hogy egy zsarnok katonai vezető, aki öröklött tradíciók szerint állandóan minden egységre kiterjedő ellenőrzést gyakorol, hogy egy ilyen vezető a termelő osztályokat nem fogja hasonló ellenőrzéssel sújtani – ez azt jelentené, hogy körülményeitől teljesen idegen érzelmeket és eszméket tulajdonítunk neki.

554. § Még világosabbá válik a militáns kormányzási forma természete, ha megfigyeljük, hogy mind pozitíve, mind negatíve szabályoz. Nem egyszerűen korlátoz; ki is kényszerít dolgokat. Megmondván az egyénnek, hogy mit ne tegyen, megmondja azt is, hogy mit kell tennie.

Ha egy hadsereg irányítását így jellemzik, az nem igényel igazolást. Sőt, a katonának kiadott pozitív jellegű parancsok fontosabbak, mint a negatív jellegűek; az egyik a harchoz kell, míg a másik a rend fenntartásához. Itt azonban főként annak észrevétele érdekel bennünket, hogy militáns típusú kormányzásnál nemcsak a katonai élet irányítását, hanem a polgári élet irányítását is ez jellemzi. Az uralkodó hatalom kétféleképpen kezel-

heti a magánembert. Egyszerűen korlátozhatja tevékenységét arra, amit a többiek közvetlen vagy közvetett támadása nélkül folytathat; mely esetben a hatalom működése csak negatíve szabályoz. Vagy, emellett, elő is írhatja, hogy miként, hol és mikor cselekedjék az egyén, rákényszerítheti olyan dolgok megtételére, amiket spontánul nem tenne meg, több-kevesebb részletességgel irányíthatja életmódját; mely esetben a hatalom működése pozitíve szabályoz. A militáns típusban e pozitív szabályozó működés az elterjedt és a döntő. A polgár a katonai helyzetéhez annyira hasonló helyzetben van, amennyire csak eltérő foglalkozása megengedi.

És ez a másik útja ama igazság kifejezésének, hogy a militáns típus alapvető elve a kényszerű együttműködés. Míg az nyilvánvaló, hogy ezen elv alapján cselekednek a harcoló testület tagjai, nem kevésbé bizonyos, hogy ezen elvnek kell működnie a nem harcoló testület egészében is, ha a katonai hatékonyság növekvőben van; minthogy másképpen nem biztosítható ama segítség, melyet a nem harcoló résznek kell nyújtania.

555. § Az az egymáshoz kapcsolódás, mely hatékony harcoló struktúrává teszi a militáns társadalom egységeit, arra törekszik, hogy rang, foglalkozás és hely tekintetében rögzítse minden egyes egység helyzetét.

Egy lépcsőzetesen szabályozó szervezetben ellenállás mutatkozik az alacsonyabb fokról a magasabb fok felé irányuló változással szemben. Az ilyen változást megnehezíti a magasabb pozíciók betöltéséhez szükséges tulajdon hiánya; és megnehezíti azok ellenkezése, akik már ilyen pozíciót töltenek be, és esetleg alacsonyabba kerülhetnek. Ezek saját helyüket és rangjukat átadják leszármazottaiknak, így akadályozván meg, hogy alulról benyomuljanak; s amint az öröklés elvét rögzítik, eldöntötté válik a társadalmi struktúra merevsége. Csak ott keletkezik ellentétes állapot, ahol egy „egalitáriánus despotizmus” valamennyi alattvaló számára ugyanezt a politikai státust teremti – ez azonban inkább a hanyatlás, semmint a fejlődés állapota.

Az öröklés elve, lévén azon osztályok alkották meg, melyeket a militáns típus teremt, s minthogy ezen osztályok tagjainak általános funkcióját rögzíti nemzedékről nemzedékre, végül speciális funkcióikat is rögzíteni törekszik. A rabszolgák és a kézművesek osztályába tartozó emberek nemcsak az őket megillető rangba léptek, hanem az itt folytatott sajátos foglalkozásukat is öröklül kapták. Ez – ami a katonai típusú egységekbe való szerveződés felé ható tendencia eredménye – elsősorban annak a ténynek tulajdonítható, hogy a feljebbvalónak, aki mindenfajta dolgozótól a maga sajátos termékét várja el, az az érdeke, hogy halál esetén a dolgozót használható utóddal helyettesítse; míg a dolgozónak, akit arra sarkalltak, hogy segítséget szerezzen feladata végrehajtásához, az az érdeke, hogy fiát saját foglalkozására nevelje: a fiú akarata pedig erőtlen eme együttes érdekekkel szemben. Ennélfogva a kényszerű együttműködés rendszerében az egész termelő szervezetre kiterjedő öröklési elv a termelő szervezetben is viszonylagos merevséget idéz elő.

Hasonló hatás látható a költözködésre kirótt korlátozásokban. Abban az arányban, ahogyan az egyén élete, szabadsága és tulajdona tekintetében alávetett társadalmának, szükséges, hogy holléte állandóan ismert legyen. A katonának tisztjéhez és e tisztnek feljebbvalójához való viszonya nyilvánvalóan olyan, hogy mindegyiknek mindig kéznél kell lennie; és ahol a militáns típus teljesen kifejtett, ott ez egészében vonatkozik a társadalomra. A rabszolga nem hagyhatja el kijelölt tartózkodási helyét; a jobbágy röghöz kötött; a mester számára nem megengedett, hogy engedély nélkül hiányozzék helyéről.

Így hát a testületi cselekvés, az egyesülés, az összetartás, a katonai jellegű egységekbe szerveződés, melyeket a hatékony militáns társadalom szükségel, olyan struktúrát von maga után, amelyik erősen ellenáll a változásnak.

556. § A militáns típus további jellemző vonása, s természetszerű kísérője az, hogy azokat a szervezeteket, melyek nem alkotják az államszervezet részét, teljesen vagy részlegesen elnyomják. A minden területet elfoglaló közérdekű egyesülés kizárja a magán-egyesüléseket.

A teljes testületi cselekvés végrehajtásához – mint láttuk – központosított adminisztráció szükséges, még hozzá nemcsak a harcoló rész egészében, hanem a teljes nem harcoló részben is; és ha léteznek olyan polgári egyesülések, melyek függetlenül cselekednek, ezek ennyiben csökkentik a központosított adminisztráció hatókörét. Minden olyan struktúra, amelyik nem része az államstruktúrának, többé-kevésbé annak korlátozásául szolgál és útjában áll a követelt korlátlan alárendelésnek. Ha a magánegyesülések létezése megengedett, ennek az lesz a feltétele, hogy olyan hivatalos szabályozásnak vetik őket alá, mely nagymértékben korlátozza független cselekvésüket; és minthogy a hivatalosan szabályozott magánegyesüléseket elkerülhetetlenül meggátolják abban, hogy a bevett szokáshoz nem alkalmazkodó dolgokat tegyenek, és így meggátolják tökéletesedésüket, szokás szerint nem boldogulhatnak és nem fejlődhetnek. Sőt, az önkéntes együttműködés elvén épülő ilyen egyesülések nyilvánvalóan nem illelnek össze a kényszerű együttműködés elvére épülő társadalmi berendezkedéssel. Innen adódik, hogy a militáns típus a kereskedelmi célokra, sajátos vallási nézetek terjesztésére, filantróp célok elérésére stb. társult polgári testületek hiánya vagy viszonylagos ritkasága jellemzi.

A magánegyesülések egy fajtája azonban egybevág a militáns típusal – nevezetesen az olyan egyesülések, melyeket kisebb védelmi vagy támadó célokra alakítottak. Példaképpen ott vannak azok az egyesülések, melyek a militáns társadalmakban nagyon általános frakciókat alkotnak, azok, amelyek ősi céhekként ugyanahhoz az osztályhoz tartoznak, a kölcsönös védelmet szolgálván; és azok, melyek a titkos társaságok formáját öltik. Az ilyen testületekről megjegyezhető, hogy szerény keretek között teljesítenek olyan célokat, melyek hasonlóak azokhoz, amiket az egész társadalom nagy arányban teljesít – az önfenntartás vagy a támadás célját vagy a kettőt együtt. Továbbá az is megjegyezhető, hogy e kis, beépített társaságok ugyanazon elv alapján szerveződnek, mint az őket magába beépítő nagy társadalom – a kényszerítő együttműködés elve alapján. Irányító testületeik kényszerítőek néhány esetben egészen odáig, hogy nem engedelmessékedő tagjaikat megölik.

557. § Hátra van még annak a ténynek megállapítása, hogy a militáns típusú társadalom valamilyen önfenntartó szervezet kialakítására törekszik. Politikai autonómiájával olyasmí jár együtt, amit gazdasági autonómiának nevezhetünk. Nyilvánvaló, hogy ha gyakran háborúzik a környező társadalmakkal, akkor ez feltétlenül gátolja, vagy meg is akadályozza a velük folytatott kereskedelmi érintkezést; az állandóan harcban állók között csak kismértékben lehetséges árucseré. Ennélfogva a militáns társadalomnak a lehető legnagyobb mértékben belső erőből kell előteremtenie a készleteket a tagjai életének folytatásához szükséges valamennyi cikkből. Az olyan gazdasági állapot, mint az, ami a korai feudális időkben állt fenn, amikor – miként Franciaországban – „a várak csaknem minden ott használt cikket előállítottak”, magától értetődően sújtott minden olyan – akár kicsi, akár nagy – csoportot, amelyik állandóan kibékíthetetlen ellentétben állt a

környező csoportokkal. Ha bármely így körülvevett csoporton belül még nem léteznék egyfajta szervezet bizonyos szükséges cikk előállításának szorgalmazására, akkor e cikk kintől való beszerzésének képtelensége fog elvezetni ama szervezet felállításához, mely azt szorgalmazza, hogy belül elérhető legyen.

Amiből pedig az következik, hogy a „nem függeni idegenektől” kívánalma olyasmí, ami megfelel a militáns típusú társadalomnak. Ameddig fennáll az állandó veszélye annak, hogy a más országokból származó szükséges dolgok utánpótlását el fogja vágni a kitörő ellenségeskedés, addig parancsoló szükségesség, hogy támogatni kell azt az erőt, amelyik ezeket az árukészleteket otthon előállítja, és e célból a kívánt struktúrákat fenn kell tartani. Innen adódik, hogy nyilvánvalóan közvetlen kapcsolat áll fenn a militáns tevékenység és a protekcionista gazdaságpolitika között.

558. § És most, miután megfigyeltük azokat a vonásokat, melyek létrejötte a társadalmak közötti létért folyó harc során a legalkalmasabbak túlélése révén várható, lássuk, hogyan mutatkoznak meg e vonások a militáns mivoltuk tekintetében hasonló, egyébként azonban különböző, tényleges társadalmakban.

Egyszerű kis csoportoknál természetesen, ha mégolyan harciasak is, nem szabad többet keresnünk a militáns típusnak megfelelő struktúra durva körvonalainál. Minthogy lazán állnak össze, részeik határozott elrendeződése csak kismértékben történhet meg. Míndazonáltal bizonyos mértékben megtörténik, s ez a fent kifejtett összefüggés fennállását bizonyítja. Az a tény, miszerint a harcoló testület általában egybeesik a felnőtt férfi lakossággal, annyira ismert, hogy nincs szükség példákra. Ugyanennyire ismert tény az, hogy nemritkán a nők végzik – minthogy szolgáorban vannak – valamennyi szakképzettséget nem igénylő munkát, és ők viselik a terhet; mindezzel össze lehet kapcsolni azt a tényt, hogy háború idején ők szállítják az utánpótlást, mint Ázsiában a bhílek és a khondok között, mint Polinéziában az új-kaledóniaiak és a Sandwich-szigetek lakói között, mint Amerikában a komancsok, mundurukuk és patagónok között: hivataluk tehát, hogy állandó ellátó osztatot alkossanak, világosan megmutatkozik. Azt is látjuk, hogy ahol elkezdődött a foglyok rabul ejtése, ott ezek a harcoló osztály támogatására és segítségére is szolgálnak; békeidőben termelőkként tevékenykednek, háború alatt pedig az asszonyokhoz csatlakozva kiszolgálják a hadsereget, ahogyan ez az új-zélandiak vagy a malagézek között szokásos, lévén ekkor a foglyok kizárólag eleséget szállító hordárok stb. Akárcsak a fejlődés későbbi fokain, e korai állapotokban is azt látjuk, hogy a militáns típusban a köz igényei erőszakosan a magánigények fölébe kerekednek. Minden egyes ember élete alávetett a közösség szükségleteinek; következésképpen, cselekvési szabadsága is hasonlóképpen alakul. Ugyanez a helyzet javaival is; ilyen például az, amit braziliai indiánokról jegyeztek meg, miszerint a béke idején is csak korlátozott mértékben elismert személyes tulajdont a háború alatt szinte egyáltalán nem ismerik el; és ilyen például Hearne bizonyos, a távoli északra való észak-amerikai törzsekre vonatkozó megállapítása, miszerint ha arról van szó, hogy háborúzzanak, „mindenfajta tulajdon, ami a köz hasznára lehet, megszűnik magántulajdon lenni”. Amihez hozzájön az a sarkalatos igazság – még egyszer ismételjük –, hogy ahol nem létezik politikai alárendelés, ott a háború elindítja azt. Hallgatólagosan vagy nyíltan, ideiglenesen elismernek egy vezért; az pedig állandó hatalmat szerez, ha a háború folytatódik. A militáns típus ama kezdeteiről, melyeket a kis csoportok mutatnak, térjünk át e típus fejlett formáira, ahogyan azok a nagyobb csoportokban jelentkeznek.

„A hadsereg, vagy ami csaknem szinonim ezzel, Dahomey nemzete” – Burton e szavainak idézése jó példát szolgáltat számunkra: a túlzott harciasságot ama tényei jelzik, hogy a királyi hálósóbát az ellenség koponyái borítják. A király itt korlátlan uralkodó, és természetfölötti tulajdonságokkal rendelkezőnek tekintik – ő a „szellem”, s természetesen ő a vallási vezető –, ő szenteli fel a papokat. Ő foglal magába minden hatalmat és minden jogot: „Dahomey állami törvényei szerint... minden ember a király rabszolgája”. Ő „az örökösé valamennyi alattvalójának”; és ő fosztja meg alattvalóit életüktől, amikor csak tetszik neki. Ha hozzátesszük, hogy gyakori mind az áldozatok megölése, hogy üzenetet vigyenek a túlvilágra, mind pedig az olyan alkalom, amikor tömegeket áldoznak fel, hogy szolgálkál lássák el a halott királyt, akkor azt látjuk, hogy az élet, a szabadság és a tulajdon az állam, illetve az államot képviselő államfő rendelkezésére áll. Mind a polgári, mind a katonai szervezetben számos irányító központ és alközpont van. Nagyon általános, hogy a nevek, melyeket a király adott és amelyek a vezetékneveket helyettesítik, „a tulajdonos valamennyi rangjával együtt” változnak; és így a katonai jellegű egységekbe történő beosztás annyira részletekbe menő, hogy „végeérhetetlennek tűnnek a méltóságok”. Számos olyan törvény van, amelyek a fényűzést korlátozza; és Waitz szerint, senki nem visel más öltözetet vagy fegyvert, mint amit a király ad vagy megenged neki. Rabszolgamunka vagy halálbüntetés terhe mellett „nem szabad senkinek változtatnia háza építésén, nem szabad székre ülnie, hordszéken vitetnie magát, avagy kiinnia egy poharat” a király engedélye nélkül.

A hódító inkák által fokozatosan megalapított ősi perui birodalmat idézhetjük következő példaként. Itt az istentől származtatott, felszentelt és korlátlan uralkodó egy olyan rendszer középpontját alkotta, mely pontosan ellenőrizte az élet valamennyi területét. Egyszerre volt katonai, politikai, egyházi vezető és bíró; és az egész nemzet olyanokból állt, akik katonai, munkás és hivatalnoki minőségükben neki és istentett őseinek rabszolgái voltak. A katonai szolgálat kötelező volt valamennyi adóköteles indián számára, aki képes volt rá; azok pedig közülük, akik már leszolgálták előírt idejüket, tartalékseregekbe szerveződtek, és állami felügyelet alatt kellett dolgozniuk. A hadseregnek – amellyel, hogy megvoltak a vezetői a tízes, ötvenes, százas, ötszázas, ezres és tízezres csoportjai élére – megvolt a maga inka vérből származó fővezére. A közösséget nagyjából ezzel párhuzamosan osztották be: a csoportokba sorolt lakosok a tízes, ötvenes, százas stb. csoportok élén levő hivatalnokok irányítása alatt álltak. S a központok eme egymásra következő lépcsőfokain keresztül jutottak fel a jelentések az inka kormányzók kimagasló osztályáig; továbbhaladván tőlük az Inkához; míg az Inka parancsai „rangról rangra” szálltak lefelé, „ameddig el nem érték a legalsó rangot”. Volt egy hasonlóképpen bonyolult egyházi szervezet is, melyben például a jósnak öt osztálya volt; és volt egy besűgőszervezet, hogy vizsgálja a többi hivatalnok tevékenységét, és jelentést készítsen róla. Minden közfelügyelet alatt állt. Voltak falu-hivatalnokok, akik ellenőrizték a szántást, vetést és aratást. Amikor kevés volt a csapadék, az állam szolgáltatott bizonyos vízmennyiséget. Mindenkit, aki engedély nélkül utazott, csavargóként büntettek; azok számára azonban, akiket felhatalmaztak, hogy közcélokra utazzanak, szállást és szükségleti cikkeket szolgáltató létesítmények voltak. „A dekúriók kötelessége volt utánanézni, hogy embereik el legyenek látva ruhával”, az pedig elő volt írva, hogy a különböző rangúaknak milyenfajta ruhát, díszet, jelvényt stb. kell hordaniuk. A külső élet e szabályozása

mellett szabályozták a családi életet is. Az emberektől megkövetelték, hogy „nyitott kapuk mellett ebédeljenek és vacsorázzanak, hogy a bírók szabadon be tudjanak lépni”; és e bíróknak azt kellett ellenőrizniük, hogy a házat, a ruhákat, a bútort, stb. tisztán és rendben tartják, és a gyerekeket illően fegyelmezik. S megkorbácsolták azokat, akik rosszul vezették házukat. Az emberek ilyen aprólékos ellenőrzésnek alávetve dolgoztak e bonyolult államszervezet fenntartásán. A politikai, vallási és katonai osztályok fel voltak mentve a termékbeszolgáltatás alól; míg a dolgozó osztályoknak, amikor nem szolgáltak a hadseregben, minden terméket be kellett szolgáltatniuk azon felül, ami pusztán fennmaradásukhoz szükséges volt. Az egész birodalomból egyharmad jutott az állam fenntartására, egyharmad az ősök szellemeit szolgáló papság fenntartására, és a fennmaradó harmadnak kellett fenntartania a dolgozókat. A Nap és a király földjeinek robotmunkában történő megművelése mellett a dolgozóknak mind a szolgálatban levő katonák, mind az arra képtelenek földjeit meg kellett művelniük. És a ruhák, cipők és fegyverek után is sarcot kellett fizetniük. Azokból a földekből, melyeken az emberek önmagukat tartották fenn, egy bizonyos részt családjuk nagyságának megfelelően felosztottak közöttük. Hasonló volt a helyzet a gyapjútermeléssel. Ennek azt a részét, ami nem kellett a közszükséglet kielégítésére, időszakonként minden kerületben lenyírták, és a gyapjút szétosztották a hivatalnokok között. Ezek a dolgok annak az elvnek értelmében rendeződtek így, miszerint „minden egyes ember az Inka kegyéből és az Inka törvényeinek megfelelően birtokolja magántulajdonát, és nincsen rá más jogcíme”. Így hát azok az emberek, akik személyük, tulajdonuk és munkájuk tekintetében teljesen az állam birtokában voltak, akiket az Inka parancsának megfelelően erre vagy arra a helyre telepítettek és akik akkor is olyan fegyelemben éltek, ami a hadseregben szokásos, amikor éppen nem voltak katonai szolgálatban, ezek az emberek egy olyan centralizált és katonai jelleggel beosztott gépezet egységei voltak, mely gépezet az élet minden részében gyakorlatilag lehetséges legnagyobb mértékben az Inka akaratának megfelelően működött, s csak a lehető legkisebb mértékben működött ezen emberek saját akaratának megfelelően. S természetesen az ilyen – a maga ideális határáig megvalósított – militáns szervezettel minden másfajta szervezet csaknem teljes hiánya járt együtt. Nem ismerték a pénzt; „sem ruhákat, sem házakat, sem birtokokat nem adtak el”; és a kereskedelem aligha jelentett náluk bármi többet is, mint az élelmiszerek valamiféle cseréjét.

Amennyire a beszámolókat mutatják, az ősi Egyiptom – ha speciális jellemzőiben nem is – általános vonásait tekintve rokon jelenségeket mutatott. A távoli, a feljegyzett történelem előtti idők túlnyomóan militáns mivoltára elégségesen utal az óriási rabszolganevelés, amelyik a piramisok építésével vesződött; militánsizmusának későbbi folytatódását pedig hasonlóan mutatják a királyaikat magasztaló feljegyzések, és győzelmeik ábrázolása a templomfalakon. A tevékenység e formája mellett hasonlóképpen megtaláljuk az istentől származó uralkodót is, akit hatalmában csak az isteni ősei által ráhagyományozott szokások korlátoznak, s aki egyszerre politikai vezető, főpap és fővezér. Fennhatósága alatt egy központosított szervezet állt, melynek polgári része éppoly határozottan rendeződött osztályokba és alosztályokba, mint a katonai része. A négy nagy társadalmi osztályból – a papok, a katonák, a kereskedők és a köznép, illetve alattuk még a rabszolgák –, e négyből az elsőben több mint húsz különböző rend volt; a másodikban fél tucat, a katonai fokozatok alkotta rendeken kívül; a harmadikban közel egy tucat;

a negyedikben pedig még több. Jóllehet az uralkodó osztályokban a kasztok nem határolódtak el olyan szigorúan, hogy megakadályozták volna a funkciók változását az egymásra következő generációkkal, Herodotosz és Diodorosz mégis az állítják, hogy az ipari foglalkozások apáról fiúra szálltak: „minden egyes kereskedés és manufaktúra a saját mesterembereivel dolgozott, és egyetlen ember sem mehetett át egyik szakmából a másikba”. Hogy mennyire kifinomult volt a katonai jellegű egységekbe történő beosztás, azt meg lehet ítélni abból a részletes jelentésből, mely egyik hatalmas kőbányájukban alkalmazott hivatalnok- és dolgozó személyzetről számol be: a funkcionáriusok száma és fajtái párhuzamosak a hadseregben levőkével. Hogy e magasan fejlett polgári, katonai és papi szabályozó szervezetet (olyan szervezet ez, amelyik a föld kizárólagos birtokosa volt) fenntartsák, az alacsonyabb osztályok keményen dolgoztak. „A munkavezetőket ama szerencsétlen emberek uraivá tették, akiket inkább a botbüntetés serkentett kemény munkára, semmint az intő szavak.” És akár magába foglalta a hivatalos felügyelet a házkutatásokat, akár nem, annyira mindenképpen kiterjedt, hogy minden családról beszámoltak. „Halálbüntetés terhe mellett megkövetelték minden embertől, hogy beszámoljon előjárójának arról, miből él.”

Tekintsünk mármost egy másik régi társadalmat, amelyik – bár sok tekintetben élesen eltér az előbbiektől – a szokásos militantizmus mellett sok olyan strukturális vonást is mutat, melyek alapvető jellegükben az eddig megfigyeltekhez hasonlítanak. Spártára utalok. Hogy a spártaiak között a hadviselés nem hozott létre egyetlen despotikus vezetőt, az, míg részben olyan okoknak köszönhető – mint korábban megmutattuk –, melyek az összetett politikai vezetés kialakulásának kedveznek, jórészt abból a véletlenből származik, hogy Spártában kettős királyság volt: a két isteni származású vezér jelenléte megakadályozta a hatalom koncentrációját. Jóllehet emiatt megmaradt a nem teljesen központosított kormányzás, a vezetésnek a közösség tagjaihoz való viszonya alapvetően hasonló volt ahhoz, ahogyan a militáns kormányzás általában a közösség tagjaihoz viszonyult. A rabszolgaság, a városokban pedig a helóták' rabszolgasága ellenére, és a perioikoszok' politikai alárendeltsége ellenére, mindnyájan, a tulajdonképpeni spártaiakkal együtt, kötelesek voltak katonai szolgálatot teljesíteni: a helóták funkciója, a munka és a kereskedelmi funkció – amennyiben létezett, a perioikoszok végezték – a harci funkciónak volt alárendelve, mellyel kizárólag a spártaiak foglalkoztak. S az így jellemzett polgári osztályok újra feltűntek a katonai beosztásban: „A plateai csatában minden spártai fegyveresnek két helótája, minden perioikosznak pedig egy helótája volt, hogy kiszolgálja”. Azt a mértéket, amelyben a napi katonai fegyelem, az előírt katonai fejadag, valamint a rögzített élelmiszerhozzájárulás révén a spártai egyéni élete hétéves kortól alá volt rendelve a közösség kívánalmainak, csak azért szükséges említeni, hogy megmutassuk azon korlátozások szigorúságát, melyeket itt is – mint mindenütt – a militáns típus idéz elő; ezek a korlátozások jelentkeznek továbbá abban is, hogy mindenkinek előírt korban kell házasodnia, hogy megakadályozzák a családi életet, hogy megtiltják az ipart és mindenféle pénzkereső foglalkozást, hogy tilalom alá esik az engedély nélküli külföldre utazás, és abban, hogy napjaikat és éjszakáikat hatalmilag ellenőrzik. Spártában teljesen valóra váltották a görögök elméletét a társadalomról, miszerint „az állampolgár nem önmagához és nem is a családjához, hanem városához tartozik”. Így – jóllehet e kivételes esetben a tartósan militáns társadalom akadályozva volt abban, hogy létrehozza a legfőbb vezetőt –

minthogy az individuális állampolgár testileg és birtoka tekintetében a militáns társadalom tulajdona volt, az itteni társadalom mégis militantizmussal lényegében azonos viszonyt alakított ki a közösség, mint egész és annak egységei között. A közösség, bár hatalmát az egyszerű vezetés helyett összetett vezetésen keresztül gyakorolta, teljesen leigázta az egyént. Míg a helóták életét és munkáját kizárólag azok ellátásának szentelték, akik a katonai szervezetet alkották, addig a katonai szervezetet alkotók életét és munkáját kizárólag az állam szolgálatának szentelték: ők is csak rabszolgák voltak, ha másféleképpen is.

Modern példákból elegendő lesz az, amit Oroszország szolgált. Azok a háborúk, amelyek hódítást és konszolidációt eredményeztek, itt megint csak a győztes vezér korlátlan uralkodóvá válásával jártak, aki – ha állítólagos eredetére nézve nem is isteni származású –, mégis valamiféle isteni presztízt szerzett. „Minden ember egyenlő Isten előtt és az oroszok istene az uralkodó”, mondja De Custine: „a legfőbb kormányzó oly magasan a föld fölé emelkedik, hogy nem lát különbséget szolga és úr között.” Nagy Péter háborúinak megpróbáltatásai alatt, melyek, miként a nemesek panaszták, eltávolították őket otthonaiktól, „még hozzá nem egyetlen hadjárat idejére, mint korábban, hanem hosszú évekre”, ők lettek az „állam kiváltságok és méltóság nélküli szolgálói, akik testületi büntetésnek voltak alávetve, és akikre súlyos kötelességeket róttak, melyektől nem volt menekvés.” „Bármelyik nemes, aki visszautasította a szolgálatot (visszautasította, hogy az államot szolgálja a hadseregben, a flottában vagy a polgári adminisztrációban gyermekkortól idős korig), nemcsak hogy megfosztották vagyonától, mint a régi időkben, hanem árulónak nyilvánították és halálbüntetéssel lehetett sújtani.” Péter uralkodása alatt, mondja Wallace, valamennyi – polgári és katonai – hivatalnokot tizennégy rangosztályba sorolták; és Péter „aprólékos pontossággal meghatározta valamennyiük kötelességeit”. Halála után a munka ugyanebben a szellemben folytatódott, és a folyamat Miklós uralkodása alatt érte el tetőpontját. De Custine szavai szerint „a csin (e szervezet neve) haddá szerveződött nemzet; olyan katonai szervezet, amelyik a társadalom valamennyi osztályára vonatkozik, még azokra is, akik soha nem vonulnak hadba”. A strukturának ezen egyetemesen katonai jellegű beosztásával katonai jellegű fegyelem járt együtt. Az életmódot éppúgy diktálták az állampolgároknak, mint a katonáknak. Péter és utódai birodalmában a házi összejöveleket kijelölték és szabályozták; az emberek kénytelenek voltak megváltoztatni ruhájukat; a papok levágtatni szakállukat; és még a lovakat is mintának megfelelően kellett felszerszámolni. A foglalkozásokat oly mértékben ellenőrizték, hogy „egyetlen bojár sem kezdetett semmilyen hivatáshoz, vagy nem pártolhatott el tőle, ha egyszer már magáévá tette, nem vonulhatott vissza a közéletből a magánéletben, nem idegeníthette el birtokát és nem utazhatott idegen országba a cár engedélye nélkül”. Jól kifejeződik e mindenütt jelenlévő uralom ama bizonyos költemény befejezésében, mely miatt egy katonatisztet Szibériába küldtek:

„Tout se fait par ukase ici:
C'est par ukase que l'on voyage,
C'est par ukase que l'on rit.”

(„Itt minden csak parancsra megy / Parancsszóra utazhatunk / S az ember parancsra nevet.”)

Áttekintvén ily módon Dahomey négerekből álló, ma is létező barbár társadalmát, a kihaló, félig civilizált inka birodalmát, ahol az alattvalókat az inka vérből származók irányították, a más fajta (*races*) által is benépesített ősi egyiptomi birodalmat, a spártaiak közösségét, mely fajta tekintetében szintén különmemű, valamint a szlávokból és tatárokból álló ma is létező orosz nemzetet – olyan esetek állnak előttünk, melyekben a társadalmi struktúra tényleges hasonlóságait nem lehet közös jegyek öröklődésének tulajdonítani a társadalmi egységekben. E néhány társadalom lakosságában mutatkozó óriási különbségek – az egyik végtelen milliók vannak, a másikon csak ezek – cáfolják azt a feltevést is, hogy közös strukturális vonásaikat méretük határozná meg. Nem feltételezhető továbbá az sem, hogy a feltételek hasonlóságának éghajlat, felszín, termőföld, flóra és fauna tekintetében, vagy az ilyen feltételek kiváltotta szokások hasonlóságának bármi köze lehetett is az e társadalmakban meglevő szervezetek hasonlóságához; minthogy számos, már jelzett eltérés van azon helyek között, ahol e szervezeteket felleljük. E vonásokat tehát, melyeket kivétel nélkül minden társadalom felmutat, nem tulajdoníthatjuk semmilyen más oknak, kizárólag a mindükre jellemző szokássá vált militánsizmusnak. Az indukció eredménye is nagymértékben szavatolja ezt; és teljesen igazoltá válik ez az összefüggés, mely megfelel a dedukció eredményeinek, ahogyan azt fent előadtuk.

559. § Minden esetleg még fennmaradó kételynek el kell oszlania, ha megfigyeljük, hogyan követi a folyamatos militánsizmust a militáns szervezet továbbfejlődése. Három példa elegendő lesz.

Amikor a római hódítás idején ismételtelen jelentkezett az a tendencia, hogy a sikeres hadvezérből despota váljék, végül – amikor az elsődleges jelentésében katonai *imperator* cím lett a polgári uralkodó címe, magasabb szinten megmutatván, hogy a politikai vezetésnek a katonai vezetésből való genezise kezdettől fogva látható – ez vált elfogadottá, amikor – ahogyan rendszerint történik – egyre inkább megkövetelték a polgári uralkodótól, hogy isteni vonásokkal bírjon, miként az mind a felszentelt Augustus név felvételében, mind Augustus tényleges imádatában megmutatkozott; ezzel egyidőben hangsúlyozottabbá váltak ama további vonások, melyek kifejlett formájában jellemzik a militáns típust. Ha névlegesen nem is, legalább gyakorlatilag az állam más erői is az ő kezében voltak. Duruy szava szerint neki volt „joga javasolni, azaz megalkotni a törvényeket; átvenni és meghallgatni a fellebbezéseket, azaz ő volt a legfőbb törvénykező; megakasztani tribunusi vétójával valamennyi intézkedést és ítéletét, azaz ráerőszakolni ellenzékben levő akaratát a törvényekre és az előljárókra; összehívni a szenátust vagy a népet és elnökölni, azaz úgy irányítani a választók gyülekezetét, ahogyan megfelelőnek gondolja. És ezeket az előjogokat nemcsak egy évig, hanem egész életen át bírni fogja; nemcsak Rómában..., hanem szerte a birodalomban; nem osztja meg ezen előjogokat tíz társával, hanem egyedül gyakorolja őket; végül egyáltalán nem kell beszámolnia, minthogy soha nem köszön le hivataláról.” E változásokkal a társadalmi osztályok számának növekedése és fokozatos végérvényessé válása járt együtt. A császár – „szabályosan, kategóriák szerint osztályozott emberek sokaságát helyezte maga és a tömegek közé, és oly módon osztotta be őket, egyiket a másik fölé, hogy e hierarchia, teljes súlyával a lent levő tömegekre nehezedvén, erőtlenné tette az embereket és a széthúzó individuumokat. Aki megmaradt a régi patrícius nemességből, annak volt a legelső rangja a városban; ... ez után jött a felerészben örökölt szenátusi nemesség, ez után a pénzarisztokrácia vagy a lovagi rend

– az egymás fölé helyezett háromféle arisztokrácia... A szenátorok fiai a szenátori és a lovagi rend között elhelyezkedő osztályt alkották... A II. században a szenátor-családok kiváltságokkal rendelkező öröklött nemesség lettek.” Ugyanakkor az igazgatási szervezet nagyon kiterjedt és igen bonyolulttá vált.

„Augustus számos új hivatalt alkotott, ilyen a közmunkák, az utak és a vízvezetékek felügyelete, ilyen a Tiberis medrének ellenőrzése és a gabona kiosztása a nép számára... Számos prokurátori hivatal³ is létrehozott a birodalom pénzügyeinek intézésére, és Rómában 1060 városi hivatalnok működött.” A hadseregnek megfelelő strukturális jellegű úton terjedt el: katonatisztek polgári funkciókat szereztek, a polgári funkcionáriusok pedig részben katonai hivatalokat kaptak. A császár által kijelölt magisztrátusnak, mely a nép által kijelölt magisztrátust törekedett helyettesíteni, polgári hatalma mellett katonai hatalma is volt; és minthogy „Augustus alatt csak katonai vezetők voltak a prétórium prefektusai... ezek fokozatosan az egész polgári hatalmat megszerezték, és végül a császár után az első személyiségek lettek a birodalomban”. Ezenfelül, a kormányzati struktúra a korábban független funkcionárius testületek bekebelezésével is növekedett. „A császár ama buzgalmában, hogy mindent megszervezen, azt vette célba, hogy magát a törvényt katonai jellegűvé tegye, és hivatalos előljárósággá tette azt, ami mindig szabad hivatás volt.” Hogy a kiterjedt adminisztráció uralmát érvényre juttassák, állandóvá tették és szigorú feyelemnek vetették alá a hadsereget. A szabályozó és kényszerítő szervezet növekedésével mind több termelőt hívtak be; és, miként egy korábbi fejezetben az Egyiptomban és Galliában megvalósított római uralomra vonatkozóan megmutattuk, a közönség dolgozó része mindinkább egy állandó ellátó szervezet formájához közeledett. Itáliában a helyzet végül odáig fajult, hogy hatalmas földterületek „kezelésének jogát bízták felszabadított rabszolgákra, akiknek egyetlen szempontjuk az volt... , hogyan húzzák ki munkásaikból a legtöbb munkát, a legkevesebb élelmiszer ellenében”.

Következőként egy közvetlen megfigyelésünkből származó példát vehetünk – a német birodalom példáját. A militáns típus azon vonásai, melyek Németországban korábban is nyilvánvalók voltak, az új háború óta⁴ még nyilvánvalóbbá váltak. Az aktív és passzív katonai állomány, beleértve a tiszteket és a hadsereg mellé rendelt funkcionáriusokat, körülbelül 100 000 főre növekedett; és az 1875 és 1880 közötti változások, melyek bizonyos tartalékokat még hozzáférhetőbbé tettek, gyakorlatilag hasonló mértékű további növekedést idéztek elő. Ráadásul, minthogy a kisebb német államok nagyrészt átadták saját kontingenseik adminisztrálását, a német hadsereg megerősödött; és minthogy még Szászország, Württemberg és Bajorország hadseregei is császári felügyelet alá kerültek, ennyiben megszűntek függetlennek lenni. A császár parlamentjét – ahelyett, hogy minden évben folyósította volna a katonai hitelt, miként az gyakorlat volt Poroszországban az Északnémet Államszövetség megalakulása előtt⁵ – 1871-ben rávették, hogy három évre előre szavazza meg a kívánt összeget; 1874-ben pedig ugyanezt tették a következő hét évre újra; és 1880-ban ismét hét évre jóval nagyobb összeget ismertek el a megnövekedett hadsereg számára: olyan lépések ezek, melyek nyilvánvalóan lemondanak a császári hatalom népi ellenőrzéséről. Ezzel egyidőben a polgári hivatali szervezetet kétféleképpen helyettesítették katonai hivatali szervezettel. Az alárendelt tiszteket a hosszú szolgálatért azzal jutalmazták, hogy polgári állásokba nevezték ki őket – a helyi közönségeket pedig rávették, hogy ezeket részesítsék előnyben a civilekkel szemben; és mind

a magasabb beosztású köztisztviselők és az egyetemek professzori karának tagjai közül, mind pedig az iskolák tanárai közül nem kevesen a Landwehr tisztjei lettek, miután „egyéves önkéntesként” szolgáltak. A kultúrharc (Kulturkampf) küzdelmei idején⁶ az egyházi szervezet még inkább alárendelődött a politikainak. A püspök által felfüggesztett papok megmaradtak hivatalukban; a lelkész számára bűnnek számított, ha nyilvánosan állást foglalt a kormány ellen; az önféjű püspök fizetését beszüntették; a papok számára a tananyagot az állam írta elő és megkövetelték, hogy állami hivatalnokok vizsgáljassanak; az egyházi fegyelem előírásait államilag kellett jóváhagyni; és megerősítették a hatalmat abban, hogy a rebellis papságot eltávolítsa az országból. Áttérve az ipari tevékenységekre, megjegyezhetjük, hogy 1873-tól kezdődően fokozatosan az állam kezébe kerültek a vasutak; úgy, hogy részben (a főként katonai célokat szolgáló vonalak) eredeti megépítése révén, részben pedig megvásárlás révén, az összpárosított vasutak háromnegyed része a kormány tulajdonát képezte; és ugyanez az arány a többi német államban is: lévén a cél az, hogy végül azokat is a birodalom részévé tegyék. A kereskedelmi beavatkozásokat különböző módon kiterjesztették – védővámokkal, az uzoratorvények felélesztésével, a vasárnapi munka korlátozásával. Postai szolgálatán keresztül az állam ipari funkciókat vállalt – váltóügyleteket bonyolított le; és ameddig a kiskereskedők tiltakozása véget nem vetett neki, a posta vállalta még a könyvek bizományba vételét is a kiadóktól. Végül jönnek azok az intézkedések, melyek – közvetlenül vagy közvetve – kiterjesztik az ellenőrzést a nép életére. Egyfelől ott vannak azok a törvények, melyek nevében a múlt év közepéig bezártak 224 szocialista egyesületet, elhallgattattak 180 folyóiratot, betiltottak 317 könyvet stb.; és melyek nevében különböző helyeken részleges szükségállapotot rendeltek el. Másfelől említhetjük Bismarck herceg tervét az iparvállalatok visszaállítására (olyan testületek, melyek előírások révén kényszerítik tagjaikat), valamint a társadalombiztosításra vonatkozó tervét, melynek segítségével jelentős mértékben megkötnék a kézműves kezét. Jóllehet ezeket az intézkedéseket nem hajtották végre a javasolt formában, maga az, hogy javasolták őket, elégségesen mutatja az általános tendenciát. Mindenben, ami változik, egy integráltabb struktúra felé való haladást látunk, haladást afelé, hogy az ipari résszel összehasonlítva növekedjék a katonai rész, afelé, hogy a polgári szervezetet katonai szervezettel helyettesítsék, afelé, hogy az egyénre nehezedő korlátozásokat megszigorítsák és életét még aprólékosabban szabályozzák.⁷

Említésre vár még az a fennmaradó példa, melyet saját társadalmunk szolgált a katonai aktivitás újjáéledése óta – ez az újjáéledés az utóbbi időben annyira feltűnő volt, hogy képes újságaink hétről hétre alig foglalkoztak mással, mint csatajelenetekkel. Már a „Principles of Sociology” első kötetében sok módját megmutattam annak, ahogyan a militáns típust jellemző kényszerű együttműködés rendszere csorbította az ipari típust jellemző önkéntes együttműködés rendszerét; és azóta, hogy azok a passzusok megjelentek (1876. július), további változások játszódtak le ugyanabban az irányban. Magán a katonai szervezeten belül megjegyezhetjük, hogy az önkéntes erők fokozódó mértékben asszimilálódtak a reguláris hadsereghez, s ez most már egészen addig a mértékig ment, hogy azt javasolták, miszerint külföldön is föl lehetne őket használni, úgy, hogy ama védelmi tevékenység helyett, melynek céljából létrehozták az önkéntes erőket, támadó akcióra is felhasználhatók volnának; és azt is megjegyezhetjük, hogy ama tendenciát, mely az előző nemzedék idején jelentkezett a hadseregben, miszerint, ha valaki civil ruhát ölt

magára, bármikor elrejtheti katonai mivoltát, most azzal a rendelettel megakadályozták, hogy a helyőrségi városokban a tiszteknek akkor is egyenruhát kell viselniük, ha szolgálaton kívül vannak, ahogyan az a legtöbb militáns országban szokás. Nem tudom megmondani, vajon az említett dátum óta folytatódott-e a polgári funkciók katonaelemek általi birtoklása (mely 1873/74-ben odáig ment, hogy 97 ezredest, őrnagyot, kapitányt és hadnagyot alkalmaztak időről időre felügyelőként a tudományos és ipari tanintézetekben), de a katonai szellem és a katonai fegyelem nyilvánvalóan elterjedt a rendőrök között, akik – minthogy sisakformájú kalapot viseltek, kezdtek revolvert hordani és kezdtek magukat félig katonának tekinteni – az emberekkel mint „civilekkel” beszéltek. A végrehajtó hatalom növekvő mértékben visszazorította az egyéb kormányzati hivatalokat, mint a ciprusi ügyben,⁸ és mint az indiai alkirályság titokban otthonról irányított dolgaiban. Különböző jelentéktelenebb utakon olyan törekvések jelentkeztek, hogy a hivatalos ügyintézkést megszabadítsák a nép ellenőrzésétől; mint a Lordok Háza részéről kifejezett ama óhajban, miszerint a foglyok felakasztásának a börtönben – amit teljesen a hatóságokra bíztak – ne legyen más tanúja; és mint ama tanácsban, melyet a néhai belügyminiszter adott (1878. május 11-én) Derby Városi Tanácsának, hogy ne avatkozzék bele abba, ahogyan a főfelügyelő (katonai ember) irányítja az alárendelt erőket – ez lépés afelé, hogy a helyi rendőri ellenőrzést a Belügyminisztériumban fogják össze. Ezzel egyidőben a közhivatalok tényleges vagy leendő kiterjedését látjuk, mely hivatalok helyettesítik vagy korlátozzák a magánintézményeket. Ott van a „kutatósi alapítvány”, amelyet – miután kormánypénzek segítségével részben már megvalósítottak – sokan kívánnak továbbfolytatni; ott van az a törvénytervezet, hogy valósítsák meg az engedélyezett tanárok bejegyzését; ott van az a törvény, amelyik azt a rendelkezést tartalmazza, hogy központilag ellenőrizni kell a helyi nyilvános könyvtárakat; ott van a terv a kötelező biztosításra – e terv tanulságos módon mutatja meg számunkra, hogyan terjed ki a szabályozó politika: miután a kötelező jótékonyosság az előrelátás hiányához vezetett, jött a kötelező biztosítás, mint gyógyszer az előrelátás hiányára. A militáns típushoz tartozó intézmények felé ható egyéb hajlamokat látunk az állami támogatás (*protection*) bizonyos formái iránti növekvő igényben, és a „társasági újságok” által hangoztatott azon siránkozásokban, miszerint a párbajozás kiment a divatból. Sőt, még abban a pártban is a katonai fegyelmet látjuk elterjedni, amelyik helyzeténél és funkciójánál fogva gyökeresen szemben áll a militánsizmussal; a liberalizmus jobb megszervezése érdekében létrehozott pártválasztmányi rendszer olyan, amelyik kisebb vagy nagyobb mértékben szükségképpen központosítja a hatalmat és ellenőrzi az egyéni cselekedetet.

Nemcsak azt látjuk tehát, hogy azok a jellemző vonások, melyekre mint a militáns típust jellemzőkre *a priori* következtettünk, folyamatosan léteznek a nagymértékben állandóan militáns társadalomban, hanem azt is látjuk, hogy a katonai tevékenység fokozódását más társadalmakban is követi az ilyen vonások kifejlődése.

560. § Néhány helyen állítottam, más helyeken pedig utaltam rá, hogy egyfajta szükség szerű viszony áll fenn aközött, hogy milyen az adott társadalom struktúrája, és aközött, hogy milyen természetűek állampolgárai. Itt részleteiben jól meg lehet majd figyelni azokat a jellemzőket, melyek illenek egy tipikusan militáns társadalom tagjaihoz, és amelyeket rendszerint az ilyen társadalom tagjain szoktak példázni.

Ha a többi dolog változatlan, egy társadalom abban az arányban lesz sikeres a háborúban, amennyire tagjai testileg erősek és bátrak. És a konfliktusban álló társadalmak közül átlagosan azok fognak fennmaradni és terjeszkedni, melyekben a csatában kívánt fizikai és szellemi erők nemcsak nagyon feltűnőek, de nagyon megbecsültek is. Az egyiptomi és az asszír szobrok és feliratok azt mutatják, hogy a bátorságot gondolták mindegyiknél megörökítésre méltónak. A jó, igazságos stb. szavakról, ahogyan e szavakat az ókori Görögországban használták, Grote megjegyzi, hogy azok „az előkelő származást, vagyonos, befolyással bíró és vakmerő embert jelölték, olyat, akinek fegyvere erős a rombolásban vagy az oltalmazásban, bármilyen hajlamúak legyenek is morális érzelmei; míg az ellentétes epitheton jelző, rossz, szegény, alázatos és gyenge embert jelöl, akinek hajlamaitól – legyenek azok mégolyan erényesek is – a társadalomnak kevés remélni vagy félni valója van”. Hasonló dolgot tartalmaz az erénynek a bátorsággal való azonosítása a rómaiaknál. A korai, féktelen időkben egész Európában a lovagi jellem volt a tiszteletreméltó, s ez elsősorban rettenthetetlenséget jelentett; ha ez hiányzott, a jó tulajdonságok nem számítottak; de ha ez megvolt, a sokféle bünt – legyenek azok akármilyen súlyosak – megbocsátották.

Ha a primitív emberek kibékíthetetlen ellentétben álló csoportjai közül némelyek másoknál inkább eltűntek tagjaik megölését – ha néhány csoport mindig megtorolta a gyilkosságokat, míg a többiek nem tették ezt; akkor folytonosan büntetlenül támadták azokat, akik nem álltak bosszút, s e csoportok vagy fokozatosan eltűntek, vagy nem kívánatos helyeket kellett elfoglalniok menedékképpen. Innen adódik, hogy az engesztelhetetlen marad fenn. Továbbá, a *lex talionis*,⁹ ami először kibékíthetetlen ellentétben álló csoportok között alakult ki, csoporton belüli törvényé lett; s a családok, valamint a nemzetségek tagjai közötti tartós viszályok mindenütt az életért életet általános elve alapján folytak. A katonai uralom alatt erény lett a bosszú, s szégyen az, ha nem sikerül bosszút állni. A Fidzsi-szigetek lakói között, akik a haragot táplálják gyermekeikben, nem ritka, hogy valaki inkább öngyilkos lesz, semmint meggyalázva éljen; más esetekben pedig a haladkló gyermekeire hagyományozza a bosszú végrehajtásának köteleességét. Ezt az érzelmet és a belőle következő gyakorlatot minden olyan – egyébként teljesen idegen – népnél nyomom követhetjük, akik aktívan militánsak, vagy azok voltak. A Távolságon a japánokra utalhatunk. A japánoknak azt tanították, hogy „az ember nem élhet egyazon ég alatt apjának gyilkosával; ha bátyját megölték, a férfi sohasem járhat fegyver nélkül; s az ember nem élhet egyazon államban barátja gyilkosával”. Nyugaton pedig a feudális időkbeli Franciaországra utalhatunk, ahol a megölt vagy megsértett ember rokonaitól a szokás megkövetelte, hogy a támadó bármelyik rokonán bosszút álljanak – még azokon is, akik nagy távolságban éltek, és semmit sem tudtak a dologról. Ha egészen Brantôme abbé¹⁰ idejéig megyünk vissza, akkor olyan szellem uralkodott, hogy az a pap, aki éppen ráparancsol unokaöccsire, hogy az ő akarata szerint bosszuljanak meg minden leplezetlenül igazságtalanságot, melyet öreg korára ellene követnek el, magában így gondolkozik – „Büszke lehetek rá, és hálát adok érte Istennek, hogy soha nem ért sérelem anélkül, hogy meg ne bosszultam volna magam a sérelmezőn”. Hogy ahol a militánszizmus aktív, ott mind a magán-, mind a közbosszú köteleességgé válik, az a jelenkorban jól megmutatkozik a montenegróiak között – ez a nép évszázadok óta háborúban van a törökökkel. „Dans le Montenegro on dira d'un homme d'une nahie (clan) ayant tué un individu

d'une autre: Cette nahie nous doit une tête et il faut que cette dette soit acquittée, car qui ne se venge pas ne se sanctifie pas” – mondja Boué. („Montenegróban ezt fogják mondani arról a – valamely klánhoz tartozó – emberről, aki megölt egy másik nemzetséghez tartozó egyént: az a nemzetség tartozik nekünk egy fejfel, és e tartozást ki kell egyenlíteni, mert önmagát nem tiszteli az, aki nem áll bosszút.”)

Ahol az ellenséget pusztító tevékenység tartós, ott a pusztítás örömforrása lesz, ahol mindenekelőtt becsülik azt, ha sikerül leigáznai embertársainkat, ott gyönyörűséget fog okozni az uralom kiterjesztésének gyakorlása; azzal a göggel, mellyel kifosztják a legyőzötteket, semmibe fogják venni a tulajdonhoz való jogot általában. Miként hihetetlen, hogy az ember bátor legyen az ellenfelekkel szemben, de gyáva legyen a barátokkal szemben, ugyanúgy hihetetlen az, hogy az állandó külső konfliktus által táplált egyéb érzések otthon ne jöjjenek mozgásba. Éppen most láttuk, hogy a bosszú társadalmon kívüli gyakorlásával együtt jár a bosszú gyakorlása a társadalmon belül; és bármilyen más gondolkodás- vagy tevékenységmódot igényel az állandó háború, meg kell mutatni, hogy azoknak milyen hatásuk van a társadalmi életre általában. Különböző helyekről és időkből származó tények bizonyítják, hogy a militáns közösségekben kevésbé veszik tekintetbe az életre, a szabadságra és a tulajdonra való jogokat. Dahomey lakói, akik olyannyira harciasak, hogy mindkét nembeliek harcosok, és akik évenként rabszolgaszerező hadjáratokat folytatnak vagy folytattak, hogy „készletekkel lássák el a királyi kincstárát”, évenkénti „ünnepeik” alkalmával kimutatják vérszomjukat, amikor köztetszésre nagyszámú áldozatot nyilvánosan lemészárolnak. A Fidzsi-szigetek tevékenységük és szervezettségük típusa tekintetében nagyon harcias lakói – hogy újra őket említsük –, akik az élettel szembeni nemtörődömségüket nemcsak azzal mutatják meg, hogy a kannibál ünnepekre leölik saját embereiket, hanem azzal is, hogy rengeteg csecsemőt pusztítanak el, és embereket áldoznak fel olyan jelentéktelen alkalmakkor, mint egy kenu vízre bocsátása, annyira dicsérik a kegyetlenséget, hogy dicsőségnek számít elkövetni egy gyilkosságot. Az ázsiaiakról és európaiakról szóló korai feljegyzések hasonló dolgokról beszélnek. Azok a beszámolók, melyek a primitív mongolokról maradtak fenn – akik, amikor egyesültek, nagyban megszárolták a nyugati népeket – mind a törzson belül, mind pedig azon kívül az erőszak tartós uralmát mutatják. Míg az otthon elkövetett orgyilkosságok, melyek kezdettől fogva jellemezték a harcias törököket, folyamatosan jellemzi őket mind a mai napig. Annak bizonyításaképpen, hogy ez így volt a görög és a latin népeknél is, elegendő arra utalni, hogy a spártaiak, akik megrögzötten brutálisak voltak, lemészárolták kétezer helótát, és hogy a gyanakvó római császárok – alattvalóikhoz hasonlóan az arénákban ők is kimutatták, hogy szeretik a vérontást – nagyszámú gyanúsított állampolgárt öltek meg. Szükségképpen következik, hogy ahol az életet kevésbé veszik tekintetbe, ott a szabadságra is csak kevés tekintettel lehetnek. Azok, akik nem haboznak, hogy véget vessenek egy másik ember cselekedeteinek oly módon, hogy megölik, még kevésbé fognak habozni, hogy azáltal korlátozzák cselekedeteit, hogy rabszolgáskorba vetik. Azoknál a harcias vadaknál, akik foglyaikat – ha nem eszik meg – rabságba vetik, rendszerint azt látjuk, hogy nincsenek tekintettel embertársaik szabadságára, ami a militáns társadalmak tagjait általában jellemzi. Hogy a háború uralma alatt, többé-kevésbé feltűnően minden korai történelmi társadalomban, mennyire kevésbé fordultak szembe azzal, ha az embereket megfosztották szabadságuktól, azt elégségesen mutatja az a tény, hogy

még az ősi kereszténység tanai sem ítélték el kifejezetten a rabszolgaságot. Természetesen ugyanez vonatkozik a tulajdonjogra. Ahol az erőszakra alapított uralom tiszteletre méltó, ott az erősebbek valószínűleg kevésbé fogják tiszteletben tartani a gyengébbek igényét a birtoklásra. A Fidzsi-szigeteken vezérhez méltónak tartják egy alattvaló javainak elkobzását; és a lopás erényes, ha nem fedezik fel. A spártaiak között „az ügyes és sikeres tolvaj tetszést arat zsákmányával.” A középkori Európában a minden egyes társadalomban állandóan előforduló rablások az egyik társadalomnak a másik általi folytonos kirablásával jártak együtt. A Merovingok alatt „csaknem valamennyi gyilkosságnak és bűnnek, amit a »The Ecclesiastical History of the Franks« elbeszél, a meggyilkolt személy kincsének birtoklása volt a célja”. Nagy Károly alatt pedig a tiszték állandóan fosztogattak: abban a pillanatban, hogy a király hátat fordított, „tábori katonasága eltulajdonította azokat a készleteket, melyeket a kézművesek élelmézésére és ruházására szántak”.

Ahol a hadviselés rendszeres, és az ehhez megkívánt tulajdonságok a legszükségesebbek, és ennél fogva ezeket tartják leginkább tiszteletben, ott megvetéssel kezelik azokat, akiknek élete nem mutatja e tulajdonságokat, és az ilyenek foglalkozását tisztességtelennek tekintik. Korai időkben a munka a nők és a rabszolgák dolga volt – a leigázott embereké és a leigázott emberek leszármazottaié; és mindenfajta kereskedelmet, melyet az alávett osztályok folytattak, hosszú ideig azonosítottak az alacsony származással és a közönséges természettel. Dahomeyben „megvetik a mezőgazdaságot, mivel ott rabszolgákat alkalmaznak”. „A japán nemesek és hivatalnokok, még a másodrendűek is, fensőbbes megvetést táplálnak az adás-vétellel szemben.” Wilkinson mondja a régi egyiptomiakról, hogy „a gépies elfoglaltságokkal szembeni előítéleteik, amennyiben katonákról volt szó, legalább olyan erősek voltak, mint a szigorú Spártában.” „A (rég) perzsaák szélsőséges megvetést szoktak kifejezni a kereskedelemmel szemben”, írja Rawlinson. A rómaiak hódító háborúival együtt járó osztálydifferenciálódás előrehaladását előmozdította ama szokás intézményesedése, miszerint szégyenletes dolog munkáért pénzt kérni, ahogyan előmozdította ama törvény is, mely megtiltotta a szenátoroknak és a szenátorok fiainak, hogy spekulációkba bocsátkozzanak. Az pedig nem szükség igazolást, hogy a katonai osztályok egész Európában mennyire lenézték a kereskedőosztályokat egészen a legutóbbi időkig.

Ahol lehetséges az, hogy valaki önkéntesen kockáztassa életét a társadalom javáért, ott feltétlenül gyakori az az érzés, amit hazafiságnak nevezünk. Jóllehet nem tekinthetjük alapvetőnek azt a hitet, miszerint dicsőséges, ha az ember meghal hazájáért, minthogy a zsoldosok eme hit nélkül harcolnak; mégis nyilvánvaló, hogy a háborúban az ilyen hit nagyban hozzájárul a sikerhez; teljes hiánya pedig annyira kedvezőtlen a támadó és a védelmi akcióra nézve, hogy – ha más dolgok egyenlők – valószínűleg sikertelenséget és leigáztatást fog eredményezni. Innen adódik, hogy a hazafiság érzése rendszerint megerősödik ama társadalmak túlélésével, melyeknek tagjai ez az érzés leginkább jellemzi.

Ezzel össze kell kapcsolni az engedelmisség érzését. Ama egyesült cselekvés lehetősége, mely – ha más dolgok egyenlők – sikeressé teszi a háborút, attól függ, hogy mennyire készek az egyének alárendelni akaratukat a parancsnok vagy az uralkodó akaratának. A hűség nélkülözhetetlen. Korai fokokon a hűség megnyilvánulása azonban ideiglenes; miként az araukániaiak között, akik rendszerint olyanak mutatkoztak, aki „idegenkedik minden alárendeltségtől, mégis (amikor háború fenyeget) azonnal engedelmeskedik

és behódol katonai feljebbvalója akaratának”, akit erre az alkalomra neveztek ki. S a militáns típus fejlődésével állandóvá válik ez az érzés. Erskine mondja el nekünk, hogy a Fidzsi-szigetek lakói nagyon hűségesek: a király házában alapozásakor élve eltemetett emberek megtiszteltetésnek veszik, hogy így feláldozzák őket; a rabszolgák körzetéből való emberek pedig „azt mondták, hogy kötelességük eleségül és áldozatul szolgálniok a vezérek számára”. Így Dahomeyben „szeretet és félelem, sőt szinte az imádat érzésével” viseltetnek a király iránt. Az ősi Egyiptomban megint csak, ahol a „vak engedelmisség volt az a hajtóerő, amelyik harmonikus működésbe hozta a társadalmi élet gépezetét”, s mindenütt fellelhető emlékművek unalmas ismételtetéssel mutatják a naponkénti alárendelt cselekvéseket – a rabszolgák és mások alárendeltségét egy halott embernek, a foglyokét a királynak, a királyét az isteneknek. Jóllehet a Spártaiaknál a hosszantartó háború, már említett okokból, nem hozott létre legfőbb politikai vezetőt, akinek magától értetődően engedelmeskedni lehetett volna, mégis alapvető volt az az engedelmisség, mely a fejlődő politikai testület felé mutatkozott: az egyéni akaratot minden dologban alárendelték az intézményesített, hatóságok által kifejezett közakaratnak. Az ősi Róma is – jóllehet anélkül, hogy az istenektől származó királya lett volna, akinek engedelmeskedni kell – nagymértékben behódolt egy kinevezett királynak, akit e címre véleményének kifejezésre juttatásával csak különleges alkalmakkor jogositott fel; és a korlátlan engedelmisség elve – mely a közösségnek mint egésznek uralkodó testületéhez való viszonyában némileg enyhítetten jelentkezett – abszolút volt a közösséget alkotó csoportok között. Azt az igazságot pedig részletes bizonyítás nélkül elfogadjuk, miszerint az egész európai történelemben azt látjuk, hogy a hűség érzése – kis és nagy méretekben egyaránt – mindenütt uralkodó, ahol a társadalmi struktúra hangsúlyozottan militáns típusú.

Ezekről a militáns társadalom természetéből adódó feltűnő vonásokról térjünk most át bizonyos következményjellegű vonásokra, melyek kevésbé feltűnőek, és amelyeknek kevésbé nyilvánvaló eredményeik vannak. A hűséggel természetesen együtt jár a hit – lévén a kettő valójában ritkán elválasztható. Ha valaki kész a parancsnoknak engedelmeskedni a háborúban, az magába foglalja, hogy hisz parancsnokának katonai képességeiben; és ha kész arra, hogy békeidőben is engedelmeskedjék neki, akkor hisz abban, hogy képességei polgári ügyekre is kiterjednek. Minden új hódítás növeli tekintélyét, mint-hogy csodálattal tölti el az emberek képzeletét. Gyakrabban és határozottabban fordulnak elő olyan esetek, melyek azt bizonyítják, hogy cselekvése szabályozza az emberek életét; és ez pedig létrehozta azt az elképzelést, hogy hatalma korlátlan. Táplálják a kormányzati testületbe vetett korlátlan hitet. A nemzedékek, melyek egy olyan rendszerben nőttek fel, amelyik valamennyi magán- és közügyet irányítja, hallgatólagosan feltételezik, hogy a dolgokat csak így lehet irányítani. Azok, akiknek egyetlen másfajta uralomról sincsenek tapasztalataik, képtelenek elképzelni bármi más uralmat. Az olyan társadalmakban, amilyen például az ősi Peru társadalma – miként láttuk –, egyetemes volt a katonai jellegű uralom, s nem volt semmi alap arra, hogy kialakítsák egy spontánul működő és spontán módon szabályozott ipari élet gondolatát.

Az eredmény következképpen az egyéni kezdeményezés elnyomása, és a magánvállalkozás következetes hiánya. Abban az arányban, ahogy valamely hadsereg szervezetté válik, olyan állapot áll elő, melyben tagjainak tilos függetlenül cselekedniök. És abban az arányban, ahogyan a katonai jellegű szervezethez általában áthatja a társadalmakat, a tár-

sadalom valamennyi – minduntalan irányított vagy korlátozott – tagjának nagyon kevésé vagy egyáltalán nem áll hatalmában, hogy a bevett rutintól eltérően irányítsa dolgait. A rabszolgák csak azt tehetik, amit gazdájuk mond nekik; a rabszolgatartók hivatalos engedély nélkül nem tehetnek semmit, ami szokatlan; a helyi hatóságoktól pedig semmilyen engedély nem szerezhető be, ameddig nem tanácskozták meg a lépcsőzetesen emelkedő fokoknak megfelelően a felettes hatóságokkal. Ez a passzív elfogadás és a várakozás lelki-állapotát váltja ki. Ahol a militáns típus teljesen kifejlődik, ott mindent közhivatalokon keresztül kell intézni; nemcsak amiatt, hogy ezek valamennyi szférát átfogják, hanem ama további ok miatt is, hogy ha nem fognák át valamennyit, semmiféle más működési mód nem alakulna ki, minthogy az ösztönző eszméket és érzelmeket kipusztították.

Hozzá kell tenni, hogy ezzel együtt jár egy olyan hatás is, mely az intellektuális természetet befolyásolja, és együttműködik a most említett morális hatással. Kizárólag a személyes kauzalitást ismerik fel, a személytelen kauzalitás felfogásának kialakulása akadályokba ütközik. A primitív embernek nincsen elképzelése a modern értelemben vett okról. A dolgokról vallott elméletében egyedüli hatótényezők az élő személyek vagy a halott személyek szellemei. Valamennyi szokatlan eseményt, a változásoknak kitett szokásos eseményekkel együtt, természetfölötti lényeknek tulajdonítja. És az az interpretációs rendszer a civilizáció korai fokain végig fennmarad; ezt látjuk például a Homérosz korabeli görögöknél, akik a sebesüléseket, a halált és a csatából való menekülést az istenek ellenségeskedésének vagy segítségének tulajdonították, és akik azt tartották, hogy a jó vagy rossz cselekedeteket az istenek ösztönzik. A militáns formák és tevékenységek folytonossága és fejlődése megőrzi ezt a gondolkodásmódot. Ez elsősorban közvetve akadályozza a kauzális viszonyok feltárását. A tudományok a mesterségekből nőnek ki – ama igazságok általánosításaként kezdődnek, melyeket a mesterségek gyakorlása nyilvánvalóvá tesz. Abban az arányban, ahogyan a termelési folyamat megsokszorozza a mesterségek fajtáit és növeli bonyolultságukat, mind több egyformaság válik felismertté; kialakul és kifejlődik a szükségszerű viszonyok és fizikai okok elképzelése. Következésképpen az ipari haladás elriasztásával a militánsizmus gátolja a személyes hatóerő elképzelésének a személytelen hatóerő elképzelésével való felváltását. Másodsorban ugyanígy gátol az intellektuális kultúra közvetlen elnyomása révén. Az a nép, amelyik a fegyvereknek szenteli magát, természetesen ugyanolyan megvetéssel szemléli a tudás megszerzésével eltöltött életet, mint az iparban eltöltött életet. A régi időkben a spártaiak világosan példázták ezt a vonatkozást; és újra példát szolgáltatott rá Európa a feudális korban, amikor a tanultságot lenézték, mint ami csak a hivatalnokokhoz és a középszerű emberek gyermekeihez illik. És nyilvánvaló, hogy abban az arányban, ahogyan a harci cselekedetek kibékíthetetlen ellentétben állnak a tanulással és a tudás elterjedésével, továbbra is késleltetik azt a felszabadulást a primitív elképzelések alól, mely a természeti egyformaságok felismeréséhez vezet. Harmadsorban és főként, a kérdéses hatást a személyes hatóerőnek az a feltűnő és örökös tapasztalása hangsúlyozza, melyet a militáns uralom termel ki magából. A hadseregben minden megmozdulást egy fölöttes irányít, vonatkozik ez a fővezérre éppúgy, mint a közkatonára; és az egész társadalomban azt látjuk – abban az arányban, ahogyan katonai jellegű megszervezése kialakul –, hogy a dolgok az uralkodó, vagy a neki alárendelt szabályozó akaratának megfelelően mennek. A társadalmi ügyek értelmezésénél következetesen egyedül a személyes okozást ismerik fel. A történelem úgy jelenik meg,

mint ami nevezetes emberek tetteiből épül fel; és hallgatólagosan feltételezik, hogy a társadalmakat is ők alkották meg. A társadalmi fejlődés folyamatát – minthogy éppannyira idegen a gondolkodástól mint a személytelen kauzalitás gondolata – nem fogják fel. A társadalmi struktúrák és funkciók természeti genezise kimondottan idegen felfogás, és állítása abszurdnak tűnik. Egy önszabályozó társadalmi folyamat fogalma érthetetlen. Így a militánsizmus olyan formába önti az állampolgárt, mely formát nemcsak morálisan, hanem intellektuálisan is megfelelővé alakított – ezt a formát nem lehet elgondolni a vele együtt járó rendszertől elválasztva.

561. § Most már három oldalról is láttuk a militáns típusú társadalom-szervezet jellemzőit. Vizsgáljuk hát a megegyezéseket, melyeket az eredmények egybevetése felfed.

Annak a társadalomnak, amelyik alkalmas arra, hogy vele ellentétben álló társadalmak jelenlétében fennmaradjon, bizonyos *a priori* nyilvánvaló feltételeket teljesítenie kell. Hogy hatékonysága a legmagasabb fokú legyen, mindenkinek csatlakoznia kell a testületi keretek között folyó élet megőrzéséhez szükséges testületi cselekvésekhez. Ha más dolgok egyenlők, a harci erő ott lesz a legnagyobb, ahol azok, akik nem tudnak harcolni, kizárólag azok ellátásán és segítésén dolgoznak, akik tudnak harcolni: aminek magától értetődő következménye, hogy a dolgozó rész ne legyen nagyobb annál, ami a célok érdekében megkívánt. Valamennyi – közvetlenül vagy közvetve – háború céljára felhasznált teremtmény erőfeszítése akkor lesz a leghatékonyabb, ha nagyon szorosan egyesítik őket; s a harcolók között meglévő egyesülések mellett a nem harcolóknak is létre kell hozniuk ilyen egyesüléseket a harcolókkal, hogy teljesen és azonnal felhasználhatóvá tegyék az általuk nyújtott segítséget. E követelmények kielégítése érdekében minden egyes individuum életének, cselekvéseinek és birtokainak a társadalom szolgálatára kell állnia. Az egyének ez az általános szolgálat, egyesítése és beolvasztása eleve valamilyen despotikus irányító intézményt igényel. Ahhoz, hogy egy katonai vezető akarata még egy nagy egység esetén is, mind a teljes harcoló, mind a teljes nem harcoló részben érvényre jusson, lépcsőzetesen mind kisebb hatáskörű alközpontok és al-alközpontok szükségesegek, melyeken keresztül közvetíteni és érvényesíteni lehet a parancsokat. Miként a parancsnok megmondja a katonának, hogy mit ne tegyen és azt is, hogy mit tegyen, úgy az uralom az egész militáns közösségben általában mind negatív, mind pozitív szabályoz: nemcsak korlátoz, hanem irányít is; az állampolgár éppúgy, mint a katona, a kényszerítő együttműködés rendszerének hatása alatt él. A militáns típus fejlődése fokozódó merevséggel jár együtt, minthogy az összetartás, az az egyesítés, az az alárendeltség és az a szabályozás, melynek a társadalom egységei a fejlődés során alávetettek, elkerülhetetlenül csökkenti azon képességüket, hogy megváltoztassák társadalmi helyzetüket, foglalkozásukat vagy helyüket.

Megvizsgálván különféle jelen- és múltbeli, nagy és kis társadalmat, melyeket a militánsizmus magas foka jellemez, vagy jellemzett, *a posteriori* úgy látjuk, hogy a fajtának, a természeti körülményeknek és a fejlettségi foknak betudható különbségek közepette olyan alapvető hasonlóságok vannak, melyekre korábban *a priori* következtettünk. Mind a mai Dahomey és Oroszország, mind az ősi Peru, Egyiptom és Spárta példázzák, hogy a háborúhoz idomult társadalmi rendszernek az felel meg, ha az egyén élete, szabadsága, valamint javai tekintetében az állam tulajdona. Azt pedig, hogy ama változások, melyek még jobban a háborús cselekedetekhez igazítják a társadalmat, a társadalom egészére kiterjedő hivatali szellemet, irányítási és felügyeleti rendszert hoznak létre – ahhoz ha-

sonlót, amilyenben a katonák élnek – a császári Róma, a birodalmi Németország és – új agresszív tettei óta – Anglia kapcsán láttuk.

Végül jön az a bizonyíték, melyet a militáns társadalmakat alkotó emberek adaptáltott tulajdonságai szolgáltatnak. Minthogy a háborúban elért siker a legnagyobb dicsőség, oda jutnak, hogy azonosítják a jóságot a bátorsággal és az erővel. A bosszú szent kötelesség lett náluk; és minthogy otthon a megtorlás azon törvénye szerint járnak el, melyet külföldön követnek, otthon és külföldön egyaránt készek lesznek másokat feláldozni önmagukért: a háború alatt folytonosan tompított vonzalmaik békeidőben sem lehetnek élénkek. Hazafiaknak kell lenniök, mely hazafiság az ő társadalmuk győzelmét tekinti a cselekvés legfőbb céljának; hűnek kell lenniök, amiből a hatalomnak való engedelmesség következik; és ahhoz, hogy engedelmesek lehessenek, erős hittel kell rendelkezniök. A hatalomba vetett hittel, valamint azzal, hogy következetesen készek arra, hogy irányítsák őket, természetesen viszonylag kevés kezdeményező erő jár együtt. Miután megszokták, hogy mindent hivatalosan ellenőrzöttnek látnak, e megszokás táplálja azt a hitet, miszerint a hivatalos ellenőrzés mindenütt szükséges; s az olyan életvitel, amelyik ismerősé teszi a személyes kauzalitást, viszont akadályozza a személytelen kauzalitás tapasztalását, képtelenné tesz arra, hogy bármely társadalmi folyamatot önszabályozó elrendezés szerint működőnek ragadjanak meg. És ezeket, a militáns típusal – mint látjuk – szükségképpen együtt járó egyéni vonásokat ténylegesen megfigyelhetjük a militáns társadalmak tagjainál.

XVIII. fejezet

Az ipari társadalomtípus

562. § Minthogy a társadalmaknak csaknem mindig meg kell védeniök magukat a külső ellenséggel szemben, mialatt belül fenn kell tartaniök magukat, rendszerint – miként az előző fejezetben megjegyeztük – a struktúrák eme eltérő célokhoz alkalmazott keverékét mutatják. Ezt az összefonódást kibontani nem könnyű. Amennyiben a kettő közül az egyik struktúra túlsúlyban van, az belenyúl a másikba is: példa az a tény, hogy ahol a militáns típus a fejlettebb, ott a dolgozó – rendszerint rabszolga – nem szabadabb a katonánál; míg ahol az ipari típus a fejlettebb, ott a – meghatározott időre önként jelentkező – katona ennyiben a szabad dolgozó helyzetét nyeri el. Az egyik esetben a harcoló résznek megfelelő státuszrendszer hatja át a dolgozó részt; míg a másikban a dolgozó résznek megfelelő szerződésrendszer befolyásolja a harcoló részt. Különösen a háborús szervezet homályosítja el az ipari szervezetet. Míg az, ahogyan a militáns típust elméletileg felépítettük – mint láttuk –, sok társadalomban oly mértékben jelentkezett, hogy nem hagyott kétséget lényegi természetét illetően, addig az ipari típus jellemző vonásait annyira elrejteti a még mindig uralkodó militáns típus, hogy természetére mindenütt csak nagyon részleges példákat találunk. Amikor ezt mondván sok olyan kíváncsalmat kizárunk, melyeket nem lehetne teljesíteni, jó lesz, ha kizárunk néhány lehetséges félreértést is.

Elősorban nem szabad az iparit az iparkodóval összetéveszteni. Jóllehet az ipari jelleggel megszervezett társadalom tagjai szokás szerint iparkodók, és valójában kénytele-

nek azok lenni, ha fejlett társadalomról van szó; még sem szabad azt feltételezni, hogy az ipari jelleggel megszervezett társadalom olyan, amelyikben szükségképpen sokat dolgoznak. Ahol az ország kicsi és fekvése oly kedvező, hogy az élet csupán kevés erőfeszítéssel fenntartható, ott az ipari típust jellemző társadalmi viszonyok nagyon szerény termelő tevékenységgel is együtt létezhetnek. Nem tagjainak szorgalma teszi a társadalmat ipari jellegűvé abban az értelemben, amit a szónak itt szándékozunk adni, hanem az együttműködésnek az a formája, melynek keretei között a tagok – akár kevesen, akár sokan vannak – munkájukat végzik. A megkülönböztetést jobban megértjük, ha megfigyeljük, hogy fordítva, jelentős ipar lehetséges, és gyakran van is, holott a társadalom kereteit még a militáns típus adja. Az ősi Egyiptomban hatalmas dolgozó népesség létezett, és az általuk termelt sokféle árucikk bőséges kínálatban állt rendelkezésre. Még inkább ezt mutatta az ősi Peru: egy hatalmas közösség, mely szerkezetét tekintve tisztán katonai jellegű, de amelynek tagjai szakadatlanul dolgoztak. Itt tehát nem a munka mennyiségével, hanem a munkát végzők megszervezésének módjával foglalkozunk. Egy ezred katonát kirendelhetnek földmunkák elvégzésére; egy másik ezredet favágásra; megint másokat a víz bevezetésére; ettől azonban még ebben az időszakban nem alakul ki ipari társadalom. Az egyesített individuumok e néhány munkát parancsra végzik; és minthogy nincsenek személyes igényeik a termeléssel szemben, bár iparral foglalkoznak, nem iparilag szervezettek. És ugyanez vonatkozik a militáns társadalomra mint egészre, abban az arányban, ahogyan katonai jellegű szervezetsége megközelíti a teljességet.

A szó tulajdonképpen értelmében ipari típusúnak nevezett társadalmat tehát meg kell különböztetni egy olyan típustól is, mely nagy valószínűséggel összetéveszthető vele – nevezetesen attól a típustól, melyben az adott társadalmat alkotó egyéneket, jóllehet azok kizárólag a termeléssel és az elosztással foglalkoznak, úgy szabályozzák, ahogyan azt a szocialisták és a kommunisták javasolják. Mert más formában ez is a kényszerű együttműködés elvét vonja maga után. Közvetlenül vagy közvetve az egyéneket megakadályozzák abban, hogy egyenként és függetlenül olyasmivel foglalkozzanak, ami nekik tetszik; megakadályozzák, hogy versenyezzenek egymással a pénzért az árult javak kínálatában; megakadályozzák, hogy olyan feltételek mellett vállaljanak bér munkát, amelyeket megfelelőnek tartanak. Nem lehetséges olyan mesterséges rendszer a munka szabályozására, amelyik ne ütköznék össze a természetes rendszerrel. Amennyiben az embereket megakadályozzák abban, hogy bármi olyasmivel foglalkozzanak, amihez kedvük van, annyiban parancsra dolgoznak. Nem számít, hogy milyen felépítésű az ellenőrző intézmény (*controlling agency*), az irányítottakhoz való viszonya ugyanolyan, mint a militáns társadalom ellenőrző intézményéé. És hogy valóban mi jellemezné azt az uralmat, melyet azok hoznának létre, akik a verseny ellen szónokolnak, azt látjuk mind abban a tényben, hogy a korai társadalmakban létezett kommunisztikus szervezeti formák túlnyomóan harci jellegűek voltak, mind pedig abban, hogy a jelenlegi kommunisztikus tervek főként a harciasabb társadalmaknál alakulnak ki, és főként az ilyen társadalmak kedveznek nekik.

Szükséges lehet egy további előzetes magyarázat. Az ipari típusú társadalomnak megfelelő struktúrákat, amikor azok először megjelennek, még nem szabad határozott formákban keresnünk. Ellenkezőleg, azt kell várnunk, hogy bizonytalan, kialakulatlan formákkal kezdődnek. A korábban létező struktúrák módosulása által keletkezvén, szükségképpen hosszú ideig tart, ameddig ama struktúrák minden maradványát elvesztik.

Például fokozatokon keresztül valósul meg az átmenet abból az állapotból, melyben a munkást úgy birtokolják, miként az állatot, és arra tartják, hogy kizárólag gazdája javára dolgozhasson, abba az állapotba, melyben a munkás teljesen különálló, független a gazdától, földtől és helytől, és szabadon dolgozhat bárhol bárki számára. Megint csak lassan és nem feltűnően játszódik le ez a változás, amelyik a militáns berendezkedésnek megfelelően, melyben az alattvaló-egyen, az ellátáson túl, alkalmilag ajándékot kap, ahhoz a berendezkedéshez vezet, melyben mindkettő helyett fix béreket, fizetéseket vagy tiszteletdíjakat kapna. Újra azt lehet megfigyelni, hogy az eredetileg határozatlan csere-folyamat csak ott válik határozottá, ahol az ipari jelleg jelentős mértékben kifejlődött. A cserekereskedelem nem azzal a határozott szándékkal kezdődött, hogy valamely dolgot egy vele egyenértékű dologért adjanak oda, hanem ajándékozással és viszonzásképpen kapott ajándékkal; Keleten még ma is vannak nyomai e primitív tranzakciónak. Kairóban a boltos, mielőtt az ember árucikkeket vásárolna tőle, kávét és cigarettát kínál; és az alkudozás alatt, amelyik egy *dahabeah* (nílusi evezős csónak vagy bárka – *a ford.*) kirándulás ára körül folyik, a vezető ajándékokat hoz, és elvárja, hogy az utazó elfogadja őket. Amihez tegyük hozzá, hogy ilyen körülmények között a nálunk szokásos cserét jellemző határozott egyenértékek egyike sem létezik: az árak nincsenek rögzítve, erősen változnak minden új tranzakcióval. Úgy, hogy interpretációnk egésze során szem előtt kell tartanunk azt az igazságot, miszerint az ipari típusnak megfelelő struktúrák és funkciók csak fokozatosan különböztetik meg magukat a militáns típusra jellemző struktúráktól és funkcióktól.

Miután így előkészítettük az utat, lássuk mármost, hogy *a priori* melyek azon társadalmi szervezet jellemző vonásai, mely társadalmi szervezet teljesen alkalmatlan lévén arra, hogy külső ellenséggel szemben védekezze, kizárólag arra alkalmas, hogy egységei életének támogatásával fenntartsa a társadalom életét. Miként korábban a militáns típus tárgyalásánál, úgy itt az ipari típus tárgyalásánál is először a típus ideális formáját tekintjük.

563. § Míg a testületi cselekvés elsődleges követelmény egy olyan társadalom esetén, amelyiknek ellenséges társadalmak jelenlétében kell fenntartania magát, addig – ezzel szemben – ha nincsenek ellenséges társadalmak, a testületi cselekvés többé nem elsődleges követelmény.

Egy társadalom folyamatos létezése magában foglalja először azt, hogy fizikai értelemben ne pusztítsa el valamely idegen ellenség, másodszer azt, hogy részleteiben ne pusztuljon el amiatt, hogy tagjainak nem sikerül fenntartaniok magukat és szaporodniok. Ha az első ok miatti pusztulás veszélye megszűnik, akkor csak a második ok miatti pusztulás veszélye marad fenn. A társadalom fenntartását ekkor a társadalom egységeinek önfenntartása és sokasítása révén fogják elérni. Ha minden egyes tag teljesen kivívta saját és utódiai jólétét, következésképpen elérték a társadalom jólétét. Ekkor viszonylag kevéssé kívánják meg, hogy a tevékenységet testületi keretek közé szorítsák. Minden egyes ember munkával tarthatja fenn magát, termékeit elcserélheti mások termékeiért, segítséget nyújthat és elfogadhat fizetséget, beléphet ebbe vagy abba az egyesülésbe, hogy kivitelezzen egy kisebb vagy nagyobb vállalkozást, s mindezt anélkül, hogy a társadalom mint egész irányítaná. A fennmaradó cél, melyet közös tevékenységgel kell elérni az, hogy kellő korlátok között tartsák a magán-tevékenységeket; és az ehhez szükséges kö-

zös tevékenység mértéke abban az irányban csökken, ahogyan a magán-tevékenységek megfelelően önkorlátozóvá válnak.

Úgyhogy míg a militáns típusnak benső követelménye, hogy a tevékenység testületi keretek között folyjék, az ilyen tevékenység iránti igény, ha az ipari típusban folytatódik, főként külsődleges lesz – az ilyesmit ugyanis az emberi természet azon agresszív vonásai hívják életre, melyeket a tartós hadviselés táplált, és csak fokozatosan csökkenhetnek, amint a maradandóan békés életben e vonások háttérbe kerülnek.

564. § Egy katonai tevékenységre megszervezett társadalomban minden egyes tag individualitását élete, szabadsága és tulajdona tekintetében oly módon kell alárendelni, hogy nagyjából vagy teljesen az állam *tulajdona* legyen; az iparilag megszervezett társadalom azonban nem kívánja az egyén ilyen alárendelését. Itt nem akad olyan alkalom, amikor azt kívánnák tőle, hogy mások életét pusztítván kockáztassa a sajátját; nem erőszakolják arra, hogy otthagya foglalkozását és alávesse magát egy parancsoló tisztnek; és többé nem szükséges, hogy közcélokra lemondjon bármiféle tulajdonáról.

Ipari jellegű rendszerben a társadalomnak – ahelyett, hogy feláldozná – meg kell védenie az állampolgár individualitását. Állampolgára individualitásának megvédése válik a társadalom alapvető kötelességévé. Minthogy nem kívánatik többé külső védelem, a belső védelemnek kell az állam legfőbb funkciójává válnia, az pedig könnyedén megmutatható, hogy minden bizonnyal e funkció hatékony teljesítése lesz az ipari típus uralkodó vonása.

Mert az világos, hogy ha más dolgok egyenlők, annak a társadalomnak, amelyikben az élet, a szabadság és a tulajdon biztonságban van, és valamennyi érdeket igazságosan figyelembe vesznek, inkább kell virágoznia mint annak, amelyikre mindez nem áll; és következésképpen a versenyben álló ipari társadalmak közül azokat, melyek nem tartják meg tökéletesen a személyi jogokat, szükségképpen fokozatosan helyettesíteni fogják azok, melyekben e jogokat tökéletesen megtartják. A legalkalmasabb túlélése révén olyan társadalomtípusnak kell előállnia, melyben az állam a szentnek és sérthetetlennek tekintett egyéni igényeket nem korlátozza jobban, mint amennyire ez az egyének fenntartási költségeinek, vagy inkább az egyének közötti bírói eljárások költségeinek megfizetéséhez nélkülözhetetlen. Mert miután a militantizmus táplálta természetes agresszivitás kihalt, a testületi funkcióból az olyan konfliktusban álló igények közötti döntés funkciója lesz, melyeknek méltányos kiegyenlítése nem nyilvánvaló az érintett személyek számára.

565. § Nincs szükség többé testületi keretek között folyó cselekvésre, melynek segítségével az egész társadalom erőfeszítéseit a háborúra lehetett felhasználni, s ezzel együtt jár, hogy nincs szükség többé despotikus ellenőrző intézményre sem.

Egy ilyen intézmény nemcsak szükségtelen, de nem is létezhet. Mert az ipari típusnak – mint láttuk – alapvető követelménye, hogy minden egyes ember individualitásának a lehető leghabzóbb játékot biztosítsa, ami még összefér a többi ember individualitásának hasonlóan szabad játékával, így a despotikus irányítás, minthogy az egyébként feltétlenül korlátozza az emberek individualitását, szükségképpen kizárt. Valójában egy zsamoki uralkodó pusztán jelenléte is támadja az állampolgárokat. A nem az állampolgárok által adományozott hatalom tényleges vagy lehetőség szerinti gyakorlásával így jobban megfékezi akaratukat, mint ahogyan ők fékeznek meg pusztán a kölcsönös korlátozás révén.

566. § Azt az irányítást, melyet az ipari típus kíván meg, egy – az átlagos akarat megállapítására és végrehajtására kijelölt – intézmény elláthatja; és egy képviseleti intézmény (*representative agency*) a legalkalmasabb az ilyesmi elvégzésére.

Hacsak nem egynemű valamennyi ember tevékenysége, ami egy fejlett társadalomban, annak bonyolult munkamegosztásával lehetetlen, akkor szükségessé válik az eltérő érdekek kibékítése; és a méltányos kiigazítás biztosítása érdekében valamennyi érdeket képviséssé kell tenni arra, hogy pontosan kifejeződjék. Elvben feltételezhető, hogy a kijelölt intézményt egyetlen individuuum testesítse meg. De valójában nincs egyetlen individuuum sem, aki képes lenne igazságosan dönteni a sok különböző foglalkozású osztály között anélkül, hogy meghallgatná a bizonyítékokat: minden egyes osztálynak képviselőket kell majd küldenie, hogy azok hangot adjanak igényeinek. Innen adódik, hogy két rendszer között kell választani: az egyikben a képviselők magánemberként és elkülönítve mondják el ügyeiket egy választott bírónak, akiknek egyéni ítéletétől függenek a döntések; a másikban pedig a képviselők egymás jelenlétében mondják el ügyeiket, és az ítéleteket nyíltan, *közmegegyezéssel* (*general consensus*) határozzák el. Anélkül, hogy túl erősen hangsúlyoznánk azt a tényt, hogy szívesebben vesszük, ha az osztályérdekek méltányos kiegyensúlyozását inkább a képviselő ezen utóbbi formája eredményezi, mint az előbbi, elegendő azt megjegyeznünk, hogy az utóbbi inkább összhangban van az ipari típus természetével, mivel a legkevésbé ez csorbítja az ember individualitását. Azok az állampolgárok, akik egyetlen „uralkodót” jelölnek ki előre meghatározott időre – mégha ez az „uralkodó” ez idő alatt keresztül is viszi szándékaik többségét – nagyobb mértékben mondanak le individualitásukról, mint azok, akik helyi csoportjaikból delegálnak „uralkodókat”; ugyanis ezek az „uralkodók”, minthogy nyilvános felügyelet alatt beszélnek és cselekednek, valamint kölcsönösen korlátozzák egymást, rendszerint a többség akaratához igazítják döntéseiket.

567. § Minthogy a társadalom testületi élete nem forog már veszélyben, és minthogy a kormányzatnak már csak azon kell dolgoznia, hogy a legmagasabb szintű individualis élethez szükséges feltételeket fenntartsa, felvetődik a kérdés: „Melyek ezek a feltételek?”

E feltételekre mint olyanokra, melyeket az igazságszolgáltatás magába foglal, már utaltunk; e mondat jelentését azonban általában oly határozatlanul értik meg, hogy szükséges egy körülhatárolt állítást tennünk. Az igazságosság ekkor – ahogyan itt kell érteni – a cselekvések és az eredmények közötti normális összefüggés megőrzését jelenti, minden egyes egyén erőfeszítésével egyenértékű hasznot húz, nem többet és nem kevesebbet. Minthogy egymás jelenléte által korlátozva élnek és dolgoznak, az igazságosság megkívánja, hogy az egyének külön-külön feleljenek viselkedésük következményeikért, nem többért, de nem is kevesebbért. A kiválónak legyen előnye kiválóságából, a rosszabb pedig érezze, hogy milyen rossz ilyennek lenni. Ennélfogva, minden olyan nyilvános tevékenységet meg kell akadályozni, amelyik arra irányul, hogy néhány embertől el tulajdonítsák azon előnyök egy részét, melyekre rászolgált, és olyan embereknek féljenek oda előnyöket, akik azt nem szolgálták meg.

Könnyedén bizonyítható, hogy a fejlett ipari típusú társadalom kizárja a kommunisztikus elosztási formákat, melyeknek elkerülhetetlen vonása, hogy jót és rosszat, henyélőt és szorgalmast kiegyenlíteni törekednek. Mert miután befejeződött a társadalmak között a háborúban folytatott küzdelem a létért, és csak a létükért folytatott

ipari küzdelem marad meg, akkor végül azok a társadalmak fognak fennmaradni és elterjedni, melyek a legnagyobb számban mutatják fel a legjobb egyéneket – olyan egyéneket, akik a leginkább alkalmazkodtak az ipari állapothoz. Tételezzük fel, hogy két – egyébként egyenlő – társadalom közül az egyikben a kiválóbbaknak lehetővé teszik, hogy saját maguk és utódaik javára visszatartsák munkájuk teljes jövedelmét; a másikban azonban a kiválóbbtól elveszik jövedelmének egy részét a kevésbé kiváló és azok utódaik javára. Magától értetődik, hogy a kiválóbb inkább az elsőben, semmint a másodikban fog boldogulni és sokasodni. Az elsőben nagyobb számban fognak nevelkedni kiváló gyermekek, és végül az első nagyobbra fog nőni mint a második. Nem szabad arra a következtetésre jutni, hogy elutasítjuk az alacsonyabb sorban levőnek nyújtott egyéni és önkéntes segítséget, csupán a nyilvános és kierősztolt segítséget utasítjuk el. Bármilyen hatást eredményezzen is spontánul a jobbnak a rosszabb felé irányuló rokonszenve, beleavatkozni természetesen nem lehet; az egészséget tekintve pedig hasznos lesz. Mert ameddig átlagosan a jobbak nem fognak olyan messzemenő erőfeszítéseket vállalni, melyek saját sokasodásukat gátolnák, ahhoz eléggé messzire el fognak menni, hogy csillapítsák a rosszabbak szerencsétlenségét, anélkül azonban, hogy sokasodni segítenék őket.

568. § Másképpen tekintve: ezt a rendszert, melyben minden egyes ember erőfeszítése sem többet sem kevesebbet nem hoz, mint ezen erőfeszítések természetes visszaszolgáltatását, szerződéses rendszernek nevezzük.

Látuk, hogy a státusuralom mindenképpen a militáns típusnak felel meg. Ez ama fokozatos alárendelés velejárója, melynek segítségével elérték valamely harcoló testület egyesített cselekvését, és amelynek általában át kell hatnia a harcoló társadalmat, hogy az biztosítani tudja a testületi keretek között folyó tevékenységet. Ilyen rendszerben a hatóság ellenőrzi a munka és a termék közötti viszonyt. Miként a hadseregben nem az elvégzett munka közvetlen viszonzásaként kap minden egyes katona élelmet, öltözkéket stb., hanem önkényesen osztják el, a kötelességeket pedig önkényesen kényszerítik rájuk, úgy a militáns társadalom többi részében is a feljebbvaló diktálja a munkát, és akkora részt utal ki viszonzásként, amekkora neki tetszik. De amint a militantizmus hanyatlásával és az ipari jelleg erősödésével csökken a hatalom ereje és hatásköre, mialatt növekszik az irányítatlan tevékenység, úgy általánossá válik a szerződéses viszony, és a teljesen kifejlett ipari típusban egyetemessé válik.

Az ilyen egyetemessé szerződéses viszony esetén – ha méltányosan kezelik – felvetődik, hogy az ipari társadalom berendezkedésének ki kell vívnia a haszonnak az erőfeszítéshez való igazítását. Ha mindenki mint termelő, mint elosztó, mint irányító, mint tanácsadó, mint tanító, vagy mint aki egyéb dolgokban közreműködő, olyan fizetséget kap tőrszolgálatáért, amennyit a szolgálatnak a kereslet által meghatározott értéke szavatol, akkor ez a jutalom pontosan az érdemnek megfelelő kiosztását eredményezi, ami biztosítja a kiválóbbak virágzását.

569. § Megint más szempontból azt látjuk, hogy míg a militáns típus esetén a köz irányítása mind pozitív mind negatív regulatív, addig az ipari típus esetén az irányítás csak negatív regulatív. A hatalom így szól egy háború céljából megszervezett közösség rabszolgájához, katonájához, vagy egyéb tagjához – „Tedd ezt; ne tedd azt.” Az ipari közösség tagjának azonban a hatalom csak ilyen parancsot ad – „Ne tedd azt.”

Ugyanis azok az emberek, akik önkéntes együttműködéssel dolgoznak magánügyleteiken és abban is önkéntesen együttműködnek, hogy kialakítsanak és fenntartsanak egy kormányzati intézményt, magától értetődően csak arra fogják felhatalmazni ezt az intézményt, hogy olyan korlátokat szabjon cselekvéseiknek, melyek megfelelnek érdekeiknek – olyan korlátokat, amelyek megakadályozzák az agressziót. Ha kihagyjuk a bűnözőket (ilyenek a feltételezett körülmények között alighanem nagyon kevesen, ha nem elenyésző mennyiségben lesznek), minden egyes állampolgár azt fogja kívánni, hogy míg csorbitatlanul megmarad cselekvési szférája, másokét se csorbítsák, és hogy megtarthasson minden előnyt, amit saját szféráján belül ért el. Ugyanaz a motívum, amelyik mindannyiukat arra ösztökéli, hogy egyesüljenek individualitásuk közös védelmezőjének fenntartására, arra is ösztökéli fogja őket, hogy egyesüljenek minden olyan beavatkozás meggátolására, amelyik eme kívánt célon túl összeütkezésbe kerülne individualitásukkal.

Ebből következik, hogy míg a militáns típusban a hadseregbeli szervezethez hasonlóan az egész társadalmon keresztülhúzóódik a centralizált igazgatás, addig az ipari típusban az igazgatás decentralizálttá válik, és ugyanakkor szűkül a hatóköre. Szükségképpen csaknem valamennyi közszervezet eltűnik, kivéve az igazságszolgáltatást; mivel ezeknek a szervezeteknek közös jellemzőjük az, hogy támadják az állampolgárt, vagy azzal, hogy megparancsolják neki mit tegyen, vagy azzal, hogy több vagyont vesznek el tőle, mint amennyi védelmezéséhez szükséges, vagy mindkettővel. Azoknak, akiket rákényszerítenek, hogy ebbe vagy abba az iskolába küldjék gyermekeiket; akiknek közvetlenül vagy közvetve segíteniük kell az állami papság fenntartásában; akitől pótdadót kívánnak, hogy a községi hivatalnokok intézhessék a közjótékonyt; akiket megadóztatnak, hogy ingyen olvasmánnyal lássák el azokat az embereket, akik nem akarnak pénzt félretenni könyvtári előfizetés számára; akiknek üzleti ügyeit felügyelő szabályozzák; akiknek fizetniük kell az állam tudomány- és művészetoktatási költségeit, az állami emigrációt, stb., mindezen embereknek csorbítják az individualitását, vagy arra kényszerítik őket, hogy olyasmit tegyenek, amit maguktól nem tennének meg, vagy elszedvén tőlük azt a pénzt, mely egyébként magáncéljaikat segítené elő. A militáns típusú összefüggő ilyenfajta kényszerítő elrendeződések az ipari típusúval nem illenek össze.

570. § Az ipari típusban a közszervezetek viszonylag szűk hatáskörével a magánszervezetek viszonylag tág hatásköre jár együtt. Az egyik által üresen hagyott működési területeket betölti a másik.

Ez a vonás számos hatásból együttesen áll elő. Azok a motívumok, melyek a háborúban szükséges alárendeltség hiányában arra készítik az állampolgárokat, hogy egyesüljenek csupán kölcsönös korlátozásnak alávetett individualitásuk érvényesítésében, olyanok, melyek arra is egyesítik őket, hogy ellenálljanak minden beavatkozásnak, mely gátolná őket abban, hogy szabadon alakítsanak olyan magánegyesüléseket, melyek nem vonnak maguk után mások elleni támadást. Ezen felül az önkéntes együttműködés elvét – amelyik az egyének közötti árucserével és az egymásnak szerződés szerinti tett szolgálattal kezdődik – egyszerűen nagyobb mértékben valósíthatják meg olyan egyének, akik egyesülvén szerződést kötnek egymással arra, hogy valamely üzletet vagy tevékenységet közösen folytassanak. Az ilyen magánegyesülések képviselői felépítése teljesen meg egyezik a közegyesülések képviselői felépítésével, melyről láttuk, hogy megfelel az ipari típusnak. A szervezethez ugyanazon törvénye hatja át a társadalmat általában és rész-

leteiben. Úgyhogy az ipari típus elkerülhetetlen vonása, hogy politikai, vallási, kereskedelmi, szakmai, emberbaráti és társadalmi egyesületei – bármekkora is – különműködés és sok van belőlük.

571. § Ehhez hozzá kell tenni az ipari típus két közvetett vonását. Az első: viszonylagos formálhatósága.

Ameddig a nemzeti önfenntartás szükségessé teszi a területi cselekvést – ameddig az egyesített védelem vagy támadás céljából fenntartják azt a fokozatos alárendeltséget, amelyik valamennyi alacsonyabb rangú ügyet kapcsolja a fölöttesekhez, ahogyan a katonai kapcsolódik tisztjéhez – ameddig fenntartják a státuszviszonyt, mely abban a helyzetben igyekszik rögzíteni az embereket, amelybe beleszülettek, addig a társadalmi szervezet viszonylagos merevsége biztosított. Ama szükségletek megszűnésével azonban, melyek elindítják és fenntartják a militáns típusú struktúrát, valamint a szerződések – mint azon egyetemes viszonyoknak, melyben az erőfeszítéseket a kölcsönös előny érdekében egyesítik – létrehozásával a társadalmi szervezet elveszíti merevségét. A lakóhelyeket és a foglalkozásokat – minthogy többé nem az öröklés elve által determináltak – most a hatékonyság elve határozza meg; és akkor következnek be strukturális változások, amikor az emberek, akiket már nem köteleznek előírt tevékenységekre, azokat a tevékenységeket sajátítják el, amelyekre legalkalmasabbnak bizonyulnak. Az ipari társadalomtípus ennélfogva – minthogy elrendeződésében könnyen módosul – könnyűszerrel alkalmazkodik az új követelményekhez.

572. § Még egy, ezzel együtt járó következmény említésre vár: az, hogy e típus a gazdasági autonómia elvesztése felé halad.

Ameddig folytatódik az ellenséges viszony a szomszédos társadalmakkal, addig terelése tekintetében minden egyes társadalomnak önmagát kell kielégítenie; a békés viszonyok helyreállításával azonban megszűnik ez az igény. A mai nagy nemzeteket alkotó valamennyi helyi csoportnak csaknem mindent magának kellett megtermelnie, amire szüksége volt, ameddig e helyi csoportok ellenséges viszonyban voltak egymással; most azonban, hogy tartósan békében élnek egymással, oly mértékben váltak függővé egymástól, hogy egyik sem tudja kielégíteni szükségleteit a többiek közreműködése nélkül; úgyhogy azok a nagy nemzetek is, melyek jelenleg nagymértékben rákényszerülnek gazdasági autonómiájuk fenntartására, kevésbé fognak erre rákényszerülni, ha kevesebb lesz a háború, és akkor majd fokozatosan nélkülözhetetlenné válnak egymás számára. Míg egyfelől kölcsönösen előnyössé fogja tenni a cserét az, hogy a termelés különböző fajtáit különbözőképpen előnyös feltételek mellett végzik a különböző nemzetek, addig másfelől, ipari uralom alatt egyik nemzet állampolgárai sem fogják megtűrni individualitásuk olyan korlátozását, amelyet a csere tiltása vagy a csere útjába gördített akadály von maga után.

Ennélfogva az iparosodás terjedése a nemzetek közötti választóvonalak lerombolása és egy mindnyájukat átfogó közös szervezet kialakítása felé hat: ha nem egyetlen kormány irányítása alatt, akkor egy kormányzószövetséggel az élén.

573. § Ilyennek mutatkozik az ipari társadalomtípus felépítése, amikor abból következtetünk rá, hogy milyen követelményeknek kell eleget tennie; most hát azt kell vizsgálnunk, milyen bizonyítékot szolgáltatnak a tényleges társadalmak arra, hogy ennek a társadalomtípusnak a fokozatos kialakulása valóban az industrializmus haladását követi nyomon.

Mint hogy a föld benépesítése során a társadalmak között folyó küzdelem a létért a kis hordáktól egészen a nagy nemzetekig csaknem mindenütt lejártszódot, ezért nem lehet azt várni – mint korábban mondtunk –, hogy kész példákat találjunk a kizárólagosan ipari életnek megfelelő társadalomtípusra. Az ősi leletek és napjaink újságjai egyaránt bizonyítják, hogy mindeddig egyetlen civilizált vagy félcivilizált nemzet sem került olyan körülmények közé, melyek szükségtelenné tennének minden olyan társadalmi struktúrát, ami az agresszióval szembeni ellenállásra szolgál; az utazók beszámolóí pedig valamennyi vidékről bizonyítékot tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy a civilizálatlan népek között csaknem általános az a jelenség, hogy a törzsek közötti ellenségeskedés állandó. Néhány olyan példa mégis létezik, amelyek kezdetleges formájában meglehetősen világossággal mutatja az ipari típus körvonalait – azt a formát, amit ott ölt magára, ahol a kultúra csak kevés haladást tett. Elsőként ezeket fogjuk szemügyre venni; azután pedig az ipari típus megkülönböztető vonásainak kibontása következik, ahogyan e vonások azon nagy nemzeteknél mutatkoznak, melyek tevékenységükben túlnyomóan iparivá váltak.

Az indiai hegyek között sok különböző fajhoz tartozó, de részben nomád életmódjuk tekintetében hasonló törzs él. Többnyire mezőgazdasággal foglalkoznak, s közös gyakorlatuk az, hogy addig művelnek egy földterületet, ameddig az átlagos termést hoz, amikor pedig a föld kimerült, elmennek máshova, és megismétlik a folyamatot. Folyton menekülnek a betolakodó népek elől, és eközben valahol olyan helyet találtak maguknak, ahol képesek voltak zavartalanul folytatni békés foglalkozásukat: számos esetben annak köszönhetőek, ha nem háborgatták őket, hogy képesek voltak abban a mocsaras kigözölésben élni, ami az árja fajok számára végzetes. Más fejezetekben már utaltam bodokra és dhimálókra, mint teljességgel nem katonai jellegű társadalmakra, mint ahol hiányzik a politikai szervezet, mint amelyek rabszolgák és társadalmi fokozatok nélkül élnek és segítik egymást nehezebb vállalkozásaikban; utaltam a todákra, akik nyugodt életet élve, „nem kötnek semmi olyan egyesülést, amilyennek létrehozására az embert általában a veszély érzése szokta indítani”, és akiknek vitáit választott bíróság, vagy egy öt emberből álló tanács intézi el; utaltam a mismikre, mint nem harcias népre, akiknek csak névleges vezetőik vannak, és akiknél a gyülekezet szolgáltat igazságot; és ezekkel összekapcsoltam egy távoli helyen élő, távoli népfaj esetét – az észak-amerikai ősi Pueblo népét –, akik fallal körülvett falvaikban rejtezték, s csak akkor bocsátkozván harcba, ha ide betörték, hasonlóképpen szabad kormányformában egyesítették szokásos ipari életüket: „a Kormányzót és tanácsát évenként választja (választotta) a nép”.

Ehhez sok hasonló példát lehet hozzátenni. Miként az 1869–70-es indiai kormánybeszámolóban írják, „a fehér karének” szelídek és békés hajlamúak..., főnökeiket patriarcháknak tekintik, akiknek alig van a névlegesnél több hatalmuk; vagy ahogyan Mr. O'Riley mondotta róluk, „sem jogi eszközeik, sem tényleges hatalmuk nincsen”. Megint csak ezt példázzák az „elbűvölő” lepchák; nem iparkodók, társadalmi viszonyaik mégis ipari jellegűek abban az értelemben, hogy nem militáns típusúak. Jóllehet semmi különös nem találunk abban, amit azon ideiglenes falvak rendszeréről mondanak, melyben élnek, az elmondott tények mégis elégségesen utalnak e rendszer nem kényszerítő jellegére. Nincsenek kasztjaik; „családi és politikai ellenségeskedések egyaránt ismeretlenek közöttük”; „idegenkednek a katonáskodástól”, inkább a dzsungelbe menekülnek és a va-

donban található élelmen élnek, mint hogy „igazságtalanságot vagy durva bánásmódot szenvedjenek el” – olyan vonások ezek, melyek elutasítják a szokásos politikai irányítást. Vegyük következőnek a „nyugodt, ártalmatlan” szantálokat akik – míg ha szükséges, vakmerően harcolnak, hogy ellenálljanak a támadásnak – tulajdonképpen nem agresszívek. Ezek az emberek „iparkodó földművesek, és élvezik a kaszt bilincsetől megszabadult létezésüket.” Noha – mint hogy hűbéresekké lettek – rendszerint minden egyes faluban van egy vezető, akit az indiai kormány arra nevezett ki, hogy ő feleljen a hűbér fizetéséért stb., bennszülött kormányzásuk természete mégis eléggé áttekinthető marad. Van ugyan egy patriarchájuk, akit megbecsülnek, aki azonban ritkán avatkozik bele a dolgokba, ugyanakkor „mindegyik falunak megvan a maga tanácskozó helye..., ahol a bizottság összegyűlik és megtárgyalja a falu és lakói ügyeit. Minden jelentéktelen vitát, mind a polgári, mind a büntető jellegű ügyeket ott intézik el.” Ami keveset a Shervaroy hegyekben élő törzsekről hallottunk, az, amennyire ebből következtetni lehet, hasonló hatású. Általában szólván róluk, Shrott azt mondja, hogy „alapvetően félnék és ártalmatlan emberek, akik főként pásztorkodásra és mezőgazdasági foglalkozásokra adták fejüket”; és amikor részletesebben írja le egyik osztályukat, azt mondja, hogy „egymás között békés életet élnek, és bármilyen vita kerekedjék is közöttük, azt rendszerint a választott bírót döntésével intézik el.” Ezután, annak megmutatása céljából, hogy e társadalmi vonások nem valamelyik emberfaj sajátosságos jellemzői, idézhetem a pápua arafurák korábban említett példáját, akik anélkül, hogy bármilyen rangú osztályok vagy öröklődő törzsfőnökség lenne közöttük, egyetértésben élnek, pedig csak öregek gyülekezetének döntései irányítják őket. Mindezen esetekben megkülönböztethetjük a fent jelzett fő vonásokat, mint azon társadalmak sajátját, melyeket a háború nem ösztökélt arra, hogy testületi keretek közé tereljék a cselekvést. Mint hogy nem igénylik az erősen centralizált irányítást, az ilyen kormányzást ténylegesen egy hivatalosan jóváhagyott tanács végzi – azaz kezdetleges képviselői kormányzat; osztály-megkülönböztetések nem léteznek, vagy csak gyengén jelentkeznek – hiányzik a státuszviszony; az egyének között lejátszódo valamennyi tranzakció szerződéses; és a funkciók, melyeket az uralkodó testületnek kell végrehajtani, alijában véve a magánélet védelmére korlátozódnak, elintéztvén a keletkező vitákat és enyhe büntetéssel sújtván a kisebb támadásokat.

Nehézségekbe akkor ütközünk, amikor civilizált társadalmak felé fordulunk, és azokban keressük az ipari típus jellemző vonásait. Mint hogy valamennyi azon háborúk révén szilárdult és szerveződött meg, melyeket létezésük korábbi szakaszaiban mindvégig aktívan folytattak, méghozzá többnyire egészen a legutóbbi időkig; és mint hogy egyidőben fejlesztették ki magukban a javak termelésének és elosztásának szervezetét, ami lépésről lépésre ellentétbe kerül a katonai tevékenységnek megfelelő szervezettel; a kettő mindegyikre annyira összefonódva jelentkezik, hogy – miként az elején mondtunk – aligha kivihető az előbbi világos elválasztása az utóbbiától. Mint hogy azonban a kényszerítő együttműködés, a militáns típus szervező elve radikálisan szembenáll az önkéntes együttműködéssel, az ipari típus szervező elvével, amikor megfigyeljük az egyiket jellemző intézmények hanyatlását, következőképpen felismerhetjük a másikat jellemző intézmények fejlődését. Innen adódik, hogy ha a civilizált nemzetek legkorábbi állapotairól, ahol a háború életkérdés volt, áttérünk azon állapotokra, ahol az ellenségeskedés csak alkalmi, egyidőben olyan állapotokhoz jutunk, ahol nem juttatják annyira állandó-

an és határozottan érvényre, hogy az egyén társadalmi tulajdonát képezi, ahol a különböző rangúak egymásnak való alávetettsége mérséklődik, ahol a politikai uralom többé nem zsarnoki, ahol hatáskörét és szigorúságát tekintve csökken az állampolgárok életének szabályozása, mialatt növekvő mértékben védelmezi őket; következésképpen ekkor egy fejlődő ipari típus jellemző vonásait látjuk. A különböző típusok összehasonlítása olyan eredményeket tár elénk, melyek együttesen ezt az igazságot bizonyítják.

Vegyük először általában a civilizáltabb európai nemzetek korai és későbbi helyzete között meglevő éles kontrasztot. Kiindulván a római birodalom felbomlásából, azt látjuk, hogy hosszú századokon át – mialatt a konfliktusok konszolidációt és felbomlást, majd újabb konszolidációt eredményeztek vég nélküli változatosságban – azokat az energiákat, melyeket nem közvetlenül a háborúnak szenteltek, nem nagyon szenteltek másnak, mint a háborút folytató szervezetek fenntartásának: egyetlen közösség dolgozó része sem saját kedvéért, hanem a harcoló rész kedvéért létezett. Míg ilyenformán a militárizmus magas szintű, az industrializmus pedig fejletlen volt, az erősebb uralma – lévén az egymás fölött álló társadalmak folyamatosan ezt valószínűsítették meg – az egyes társadalmakon belül éppúgy megmutatkozott. Az emberekre a rabszolgáktól a különböző fokú hűbéreseken át egészen a hercegekig és királyokig, rákényszerítettek egy olyan alárendeltséget, amelyik valamennyiük individualitását nagymértékben korlátozta. És ugyanakkor az uralkodó hatalom – hogy külső támadást hajtson végre vagy védekezzék – valamennyi csoportban feláldozta tagjainak személyes igényeit, azt a funkciót pedig, hogy tagjait megvédje egymástól, csak kis mértékben teljesítette: rájuk hagyták, hogy megvédjék magukat. Ha a középkori európai társadalmaknak e vonásait összehasonlítjuk e társadalmak modern időbeli jellemzőivel, akkor a következő alapvető különbségeket látjuk. Először, a nagy területekre kiterjedő nemzetek kialakulásával megszűntek az egyes területeken belül folyó állandó háborúk; és bár ez időről időre előforduló nemzetek közötti háborúk nagyobb hatókörűek, ezek kevésbé gyakoriak, és már nem érintik az összes szabad embert. Másodszor, mindegyik országban felnőtt egy viszonylag nagy népesség, amelyik saját maga fenntartásáért folytatja a termelést és az elosztást; úgyhogy, habár hajdan a dolgozó rész létezett a harcoló rész kedvéért, most a harcoló rész főként a dolgozó rész kedvéért létezik – állítólag azért létezik, hogy védelmezzék a dolgozó rész céljainak nyugodt végrehajtását. Harmadszor, a státuszrendszert, ami bizonyos formában eltűnt, más formában pedig nagymértékben enyhült, csaknem általánosan a szerződésrendszer váltotta fel. Csak azok között áll fenn még mindig a státuszrendszer a maga eredeti szigorúságában, akik – önszántukból vagy sorozással – bekerültek a katonai szervezetbe, közöttük viszont mindaddig fennáll, ameddig megmaradnak e szervezetben. Negyedszer, a kényszerű együttműködés csökkenésével és az önkéntes együttműködés növekedésével ritkább lett, vagy megszűnt sok olyan kisebb korlátozás, amelyik az egyéni cselekvésre nehezedett. Az emberek kevésbé kötődnek lakóhelyükhöz, mint korábban; nem kötelezik őket arra, hogy meghatározott vallási nézeteket valljanak; kevésbé akadályozzák őket abban, hogy kifejezésre juttassák politikai nézeteiket; többé nem diktálják nekik öltözködésüket és életmódjukat; viszonylag kevésbé tartják vissza őket attól, hogy magánegyesüléseket alakítsanak és ilyen vagy olyan – politikai, vallási, társadalmi – célból összejöveteleket tartsanak. Ötödös, a közintézmények kevésbé fenyegetik az állampolgárok individualitását, és ugyanakkor jobban megvédik őket a támadással szemben.

Ami uralom helyett, melyben az egyének – amennyire tudták – erőszakkal maguk orvosláták saját bajukat, vagy pedig megvesztegették a fő- vagy helyi uralkodót, hogy az ő érdekükben használja hatalmát, ehelyett most olyan uralom jött, mely sokkal kevesebb önvédelmet kíván, s ugyanakkor az uralkodó hatalmak és a hatalom képviselőinek fő feladata az igazságszolgáltatás. Ekkor mindenképpen azt látjuk, hogy a militáris jelleg e viszonylagos csökkenésével és az ipari jelleg e viszonylagos növekedésével lejátszódik az a változás, amelyik egy olyan társadalmi rendtől, melyben az egyének léteznek az állam javára, egy olyan társadalmi rendhez vezet, melyben az állam létezik az egyének javára.

Ha ahelyett, hogy általában állítanánk szembe a korai európai közösségeket azzal, ahogyan ma léteznek, egy olyat veszünk, amelyikben a militárizmus kevésbé gátolta az ipari fejlődést, és ezt állítjuk szembe azokkal, melyekben jobban gátolta, akkor ezzel párhuzamos eredmények lesznek láthatók. A saját társadalmunk és a kontinentális társadalmak – mint például Franciaország – között fokozatosan kialakult különbségeket példaként lehet majd idézni. Miután a normann hódítás Angliára kiterjedt, itt a helyi uralkodók sokkal inkább alárendelődtek a legfőbb uralkodónak, mint ahogyan Franciaországban; és, mintegy ennek eredményeként, közel sem volt olyan sok belső nézeteltérés. Hallam mondja, e korszakról szólván, hogy „Angliában nagyon kevés magánháborúskodásról olvassunk”. Jóllehet időről időre voltak lázadások – mint István uralma alatt –, a fenntartott alávettség körülbelül százötven évig, egészen János király idejéig mégis viszonylagos rendet biztosított. Megjegyzendő továbbá, hogy az előforduló általános háborúk többnyire külföldön folytak. Kevés támadás érte partjainkat és e támadások nem is voltak jelentősek, a Wales-szel, Skóciával és Írországgal szemben kialakult konfliktusok pedig csak ritkán jártak azzal, hogy angol földre tolokodtak be. Következésképpen viszonylag kevés akadálya volt az ipari életnek és az ipari életnek megfelelő társadalmi formák fejlődésének. Ez idő alatt Franciaország helyzete nagyon eltérő volt. Ebben az időszakban, és jóval utána is, az Angliával folytatott (és többnyire francia földön vívott) háborúk, valamint a más országokkal folytatott háborúk mellett mindenütt helyi háborúk folytak. A X. századtól a XIV. századig állandó harcok folytak mind a hűbérurak és hűbéreseik, mind pedig a különböző hűbéresek között. A király egészen a XIV. század közepéig még csak nem is kezdett jelentősen a nemesek fölé emelkedni; és csak a XV. századra lett a legfőbb uralkodó elég erős ahhoz, hogy megakadályozza a helyi uralkodók viszályait. Hogy e belső konfliktusok az ipari fejlődés milyen nagymértékű elnyomását okozták, arra egy régi írótúlzó beszédéből is következtethetünk, aki azt mondja erről a korszakról, melyben a monarchia és a feudalizmus végső küzdelme játszódott le, hogy „megszűnt a mezőgazdaság, a közlekedés és valamennyi iparág.”

Most, hogy látjuk, milyen az ellentét aközött, hogy Angliában a háború kismértékben gátolta az ipari életet, Franciaországban pedig nagymértékben, kérdezzük meg, milyen politikai ellentétek keletkeztek. Az első említendő tény az, hogy Angliában a XIII. században a munkaszolgáltatások korlátozásával és pénzzel való megváltásával megkezdődött a jobbágyság enyhítése, a XIV. században pedig nagymértékben játszódott le a jobbágyság átalakulása szabad népességgé; ezalatt Franciaországban – akárcsak a többi kontinentális országban – fennmaradt és még rosszabb lett a régi helyzet. Ahogyan Mr. Freeman mondja e korszakról – „Angliában egészen kihálóban volt a jobbágyság, míg sok más országban megszilárdult.” Amellett, hogy a szerződés így elterjedt és felváltotta a státusz-

viszonyokat – ami először az ipari központokban és a városokban játszódott le, és azután folytatódott a vidéki körzetekben – végbement a nemesi osztály hasonló felszabadítása is. A hűbéresekre ráerőszakolt katonai kötelezettségeket egyre inkább pénz fizetésével váltották fel, úgy hogy János király idejére a felső osztály ugyanúgy nagymértékben megállapodott hadi szolgálatait tekintetében, mint az alacsonyabb osztály a munkaszolgáltatások tekintetében. Miután csökkentek a személyekkel szembeni korlátozások, kevesebb támadás érte a tulajdont is. A Charta megakadályozta a városok és a nem katonai királyi bérlők jogainak önkényes csorbítását; és mialatt így csökkentették az állam agresszív tevékenységét, kiterjesztették védelmi tevékenységeit; gondoskodtak arról, hogy az igazságot ne lehessen sem árusítani, sem késleltetni, sem pedig tagadni. Mind ezen változások ama társadalmi berendezkedések irányába hatottak, melyekről tudjuk, hogy az ipari típust jellemzik. Következő helyen lesz majd a képviselői kormányzat később bekövetkező kialakulása, amelyik – miként egy előző fejezetben, a vizsgálat egy másik szála kapcsán megmutattuk – egyszerre az ipari fejlődés terméke és az ipari típusnak megfelelő forma. Franciaországban azonban e változások egyike sem játszódott le. A jobbágyság enyhíthetetlen formában folytatódott viszonylag késői időkig; kevésbé volt általános az, hogy a hűbéres megállapodjék a hűbérúrral a katonai kötelezettség dolgában; és amikor kialakultak olyan törekvések, melyek abban az irányban hatottak, hogy hozzanak létre egy olyan gyülekezetet, amelyik a nép akaratát fejezi ki, ezek sikertelennek bizonyultak. Az egymásra következő korszakoknak és azok változásainak részletes összehasonlítása túlságosan hosszan feltartana bennünket: meg kell elégednünk a fő tények jelzésével. Ha azzal a dátummal kezdjük, amikor Angliában – az éppen most jelzett hatások alatt – végül létrehozták a parlamentáris kormányzatot,¹² akkor azt látjuk, hogy másfél évszázadon keresztül, egészen a rózsák háborújáig, a Franciaországban lejátszódott belső zavarokkal összevetve, kevés és jelentéktelen zavargás volt; és ugyanakkor megjegyezzük (miközben emlékeztetünk arra, hogy mivel az Anglia és Franciaország közötti háborúk rendszerint francia földön folytak, ezek inkább érintették a francia, mint az angol államot), hogy Franciaország súlyos háborúkat folytatott Flandriával, Kasztíliaival, Navarrával a Burgundiával folyó küzdelmek mellett: ennek eredménye volt, hogy míg Angliában a nép hatalma, ahogyan az az alsóházban kifejezésre jutott, tartóssá vált és növekedett, addig Franciaországban csökkent az a hatalom, amit a rendi országgyűlés szerzett meg. Miközben nem feledkezünk meg arról, hogy a rózsák háborúja, mely harminc évig tartott, megindított egy folyamatot az abszolutizmushoz való visszatérés felé, vegyük szemügyre azt az ellentétet, mely e háborúkat követően alakult ki. Miután a polgári konfliktusok véget értek, másfél századon keresztül csak ritkán és jelentéktelen dolgokban szegték meg a belső békét; ezalatt azok a háborúk, melyek idegen hatalmakkal folytak – ilyen sem volt sok – rendszerint Anglián kívül játszódtak le. E korszakban megfordult az a retrográd mozgás, amit a rózsák háborúja indított meg, és nagymértékben megnövekedett a nép hatalma; úgy hogy Mr. Bagehot szavai szerint „VIII. Henrik szolgálai parlamentjéből Erzsébet királynő zúgolódó, I. Jakab zendülő és I. Károly lázadó parlamentje lett.” Ezenközben Franciaország e korszak első harmadában csaknem állandó külső háborúba bocsátkozott Olaszországgal, Spanyolországgal és Ausztriával, míg a fennmaradó kétharmadban csaknem állandóan vallási és politikai beháborúktól szenvedett; ezzel együtt járt az az eredmény, hogy a monarchia fokozódó mértékben despo-

tikussá vált – annak ellenére, hogy időről időre volt ellenállás. Hogy teljesen nyilvánvalóvá tegyük ama eltérő társadalomtípusokat, melyek ezen eltérő feltételek között alakultak ki, nemcsak a megfelelő politikai szervezetet, hanem a társadalmi irányítás megfelelő rendszereit is össze kell hasonlítanunk. Azt figyeljük meg, mik voltak e rendszerek akkor, amikor az a reakció megkezdődött, mely a francia forradalomba torkollott. A militáns típus azon elméletével összhangban, miszerint az egyén élete, szabadsága valamint birtoka tekintetében az állam tulajdona, a monarchát egyesek egyetemes tulajdonosnak tartották. Oly keserves terheket rótt a földbirtokosokra, hogy egy részük inkább elhagyta birtokát, mintsem hogy fizessen. Az állam amellett, hogy kisajátította a tulajdont, munkát is igényelt. Az évi munkanapok egynegyede *corvée* (robot – *a ford.*) volt, ami hol a királynak, hol pedig a feudális úrnak járt. Azokat a szabadságokat, melyeket lehetővé tettek, mindig újra meg kellett fizetni: a városi kiváltságokat huszonnyolc év alatt hétésszer vonták vissza és adták el újra a városoknak. A katonai szolgálat a nemesek és a nép számára elkerülhetetlen volt, bármilyen, amit a király megkövetelt; az újoncokat pedig korbáccsal fegyelmezték. Ugyanakkor, amikor az egyén olyan szélsőségesen alá volt vetve az államnak pénz és szolgáltatások kioroszakolása révén, hogy az elszegényedett ember még zölden levágta a gabonát, megette a füvet és tömegesen éhen halt, akkor az állam kevésbé védelmezte az embereket és az otthonokat. A korabeli írók hosszasán fejtegetik, hogy milyen rengeteg rablás fordult elő az utak mentén, milyen sok volt a betörés meg az orgyilkosság és mennyit kínozták az embereket, hogy felfedjék kincseiket. Mindenféle zsaroló csavargóbandák kóboroltak; és amikor orvoslásként büntetéseket róttak ki, csavargónak bélyegzett ártatlan embereket küldtek börtönbe bizonyíték nélkül. Személyesen senki nem lehetett biztonságban sem az uralkodóval, sem a hatalmas ellenségekkel szemben. Párizsban körülbelül harminc börtön volt, ahova olyan embereket lehetett bezárni, akiknek ügyét bíróság még nem tárgyalta és mely ügyekben ítéletet még nem hoztak; és az „igazság brigantizmusa” évenként negyventől hatvan millió frankba került a felpereseknek. Mialatt az állam – minthogy ilyen szélsőségesen támadta az állampolgárokat – nem tudta megvédeni őket egymás ellen, az állampolgárok magánéletének és munkájának szabályozása tekintetében aktív volt. Oly mértékben diktálták a vallást, hogy a protestánsokat bebörtönözték, gályára küldték vagy megkorbácsolták, lelkeszeiket pedig felakasztották. Az egy személy által fogyasztható só mennyiségét (a sóra súlyos adót vetettek ki) előírták; miként azt is, hogy hogyan lehet felhasználni. Mindenféle ipart ellenőriztek. Bizonyos fajta termények tiltva voltak és elpusztították azokat a szőlőtöveket, melyeket nem megfelelőnek nyilvánított földeken találtak. Két vékára korlátozták azt a gabonamennyiséget, amit piacra lehetett vinni; a vásároknak pedig drago nyosok jelenlétében kellett lejátszódnia. A manufaktúrákat oly mértékben szabályozták eljárásaik és termékeik tekintetében, hogy elpusztították azokat a tökéletesített szerkezeteket és javakat, melyeket nem a törvénynek megfelelően gyártottak, és egyben büntetésekkel sújtották feltalálóikat. A szabályozások olyan gyorsan követték egymást, hogy sokaságuk közepette a kormányzati erők nehéznek találták végrehajtásukat; s a hivatalos rendeletek számának növekedésével a köztisztviselők növekvő tömege járt együtt. Ha mármost ugyanezen korszak Angliája felé fordulunk, látjuk, hogy az ipari típusú politikai struktúra felé való haladással – ami oly mértékben megvalósult, hogy az alsóház lett a túlsúlyban levő erő – együtt járt az e politikai struktúrát kísérő társadalmi rendszer fe-

lé való haladás. Jóllehet az egyén alávetettsége államának jelentős mértékben nagyobb volt mint most, mégis jóval kisebb volt mint Franciaországban. Magánjogait nem áldozták föl ugyanolyan lelkiismeretlenül; és nem fenyegette a *lettre de cachet* (királyi elfogatóparancs) veszélye. Jóllehet az igazságszolgáltatás nagyon tökéletlen volt, mégsem volt olyan hitvány, mint Franciaországban; meglehetősen kedvező volt a személyes biztonság, és a tulajdon elleni támadásokat korlátok közé szorították. A nem anglikán protestánsok politikai diszkriminációját még a század elején csökkentették, később pedig a katolikusokét is. A sajtó jelentős szabadságot szerzett, ami mind a politikai kérdések vitálásában, mind pedig a parlamenti viták nyilvánosságra hozatalában megmutatkozott; és körülbelül ugyanebben az időben már szabadon lehetett beszélni a nyilvános összejöveteleken. Mialatt az állam így kevésbé támadta és jobban védelmezte az egyént, napi ügyleteibe is kisebb mértékben avatkozott be. Bár sokféle szabályozás nehezedett a kereskedelemre és az iparra, ez mégsem volt olyan szélsőséges, mint Franciaországban, ahol a mezőgazdát, a manufaktúra-tulajdonosokat és a kereskedőket egy hivatalnokhadnak vetették alá, akik minden lépésüket irányították. Röviden: olyan ellentét volt államunk és a francia állam között, ami meglepetést és csodálatot váltott ki a kor több francia frójából; tőlük idéz számos, e tényt igazoló részt Mr. Buckle.

Mindezek között a legfontosabbak azonban azok az – először visszahúzó, később haladó – változások, melyek magánban Angliában játszódtak le az 1775-től 1815-ig terjedő háborús időszakban és a rákövetkező békeidőszakban. A múlt század végén és e század elején sok tekintetben visszatértek ahhoz az állapothoz, amikor az egyén a társadalom tulajdonát képezi. „Az államférfi számára az állam mint egység volt minden, és valóban nehéz bármi bizonyítékot találni arra, hogy egyáltalán gondoltak volna az emberekre, kivéve az engedelmesség vonatkozásában.” „A kormány ritkán tekintette más szempontból az embereket, mint adóköteles és katonákat szolgáltató tömegnek.” Míg a közösség katonai része nagymértékben fejlődött, addig az ipari rész az állandó ellátó részleg helyzetéhez közeledett. „Sorozással és erőszakos verbuváló őrzáratokkal viszonylag hatalmas méretűvé fokozták azt az áldozatot, melyet a háború ró az állampolgárokra életük és szabadságuk tekintetében; a tulajdonra irányuló igényeket könyörtelen adóztatásokkal korlátozták, ami olyan fájdalmasan nehezedett a középosztályokra, hogy nagymértékben lejjebb kellett szállítaniuk életszínvonalukat, míg az emberek általában oly mértékben elnyomorodtak (részben kétségtelenül a rossz termés miatt), hogy százak ettek csalánt és egyéb gyomokat.” Az államnak az individuum elleni e nagyobb támadásával számos kisebb támadás járt együtt. A végrehajtó hatalom nem felelős ügynökeit feljogosították arra, hogy hallgattassák el a nyilvános összejöveteleket és fogják le vezetőiket: halál volt a büntetés azok számára, akik nem oszlottak szét, ha megparancsolták. Könyvtárakat és folyóirat-olvasótermeket nem nyithattak engedély nélkül; és büntethető volt az engedély nélküli könyvkölcsönzés. „Fáradhatatlan kísérleteket tettek a sajtó elhallgattatására”; a könyvkereskedők pedig nem merték nyilvánosságra hozni a kellemetlen szerzők műveit. „Megfizették a besúgókat, megvesztegették a tanúkat, összeválogatták a bírókat, és minthogy folyamatosan felfüggesztették a *habeas corpus* törvényét,¹⁾ a koronának hatalmában állt, hogy bárkit vizsgálat nélkül, korlátlanul börtönbe vessen.” Mialatt a kormány ilyen mértékben adóztatta, kényszerítette és korlátozta az állampolgárt, az állampolgár védelme eredménytelen volt. Igaz, hogy a büntető törvénykönyvet

kiterjesztették és megszigorították. Olyanná tették a hazaárulás definícióját, hogy az több mindent foglalt magába, és számos olyan bűntettek főbenjáróvá, ami korábban nem volt az; úgyhogy „rengeteg és képtelenül sokféle bűn volt, amiért halálra ítélték a férfiakat és az asszonyokat”; „ördögien könnyen bántak az emberi étellel”. Ugyanakkor azonban nem hogy növekedett, de csökkent a biztonság. Ahogyan Mr. Pike mondja *History of Crime in England*-jében (*A bűnözés története Angliában*), „láthatóvá vált, hogy minél nagyobb a feszültség az adott konfliktusban, annál nagyobb az erőszakra és törvénytelen-ségre hajló reakció veszélye”. Lássuk most az ellentétes képet. Miután magukhoz tértek abból a kimerültségből, amit a hosszú háborúk hagytak maguk után, és miután kihálóban voltak azok a társadalmi zavarok, melyeket az elszegényedés okozott, megindult az ipari típusnak megfelelő vonások újjáélesztése. Különböző módokon csökkent az állampolgárok elleni állami erőszak. Önkéntes toborzás helyettesítette a kötelező katonai szolgálatot; és a személyes szabadsággal szembeni néhány kisebb korlátozás eltűnt, hatálytalanították például azt a törvényt, amelyik megtiltotta a kézműveseknek, hogy oda utazzanak, ahová nekik tetszik, és azt, amelyik betiltotta a szakszervezeteket. A személyes szabadság nagyobb fokú tekintetbevételének e megnyilvánulásaival össze lehetne kapcsolni azokat, melyek a büntető törvénykönyv javításánál jelentkeztek: először a nők nyilvános megkorbácsolását törölték el; azután a főbenjáró bűnök hosszú sorát csökkentették, ameddig végül csak egy főbenjáró bűn maradt; végül pedig eltörölték azt, hogy valakit adósságért pellengérré állítsanak vagy bebörtönözzenek. Eltűntek a vallási függetlenségre kivetett azon bírságok, melyek még megvoltak; először azokat szüntették meg, melyek a nem anglikán protestánsok ellen irányultak, azután azokat, melyek a katolikusokat sújtották, még később pedig azt a néhányat, amelyik különösen a keverékek és a zsidók ellen szólt. A Parlamenti Reformtörvénnyel (*Parliamentary Reform Bill*) és a Törvényhatósági Reformtörvénnyel (*Municipal Reform Bill*) sokan kerültek át az alávetett osztályokból az uralkodó osztályokba. Azáltal, hogy lehetővé tették a rüdarany szabad kereskedelmét, engedélyezték a részvénytársasági bankokat, eltörölték rengeteg – az árucikkek importálását sújtó – korlátozást, úgy, hogy végül csak néhányért kellett vámot fizetni – csökkentek a beavatkozások az állampolgárok üzleti ügyleteibe. Ráadásul, amíg ezek és a hasonló változások, mint például a sajtóra nehezdedő terhek eltávolítása, csökkentették az állampolgárok szabad tevékenységének akadályait, addig növekedett az állam védelmező tevékenysége. A nagymértékben tökéletesített rendőrség, a járásbíróságok munkája stb., jobban biztosította a személyes biztonságot és a tulajdonjogokat.

Nem szükséges tovább részleteznünk az érvet – kiegészítvén az Egyesült Államok esetével, amelyik kisebb különbségekkel a jelenségek ugyanazon viszonyait ismétli –, az adott bizonyíték így is elégségesen alátámasztja a lefektetett tételt. Az összehasonlítások valamennyi bonyolultság és zavaró körülmény közepette is elégséges világossággal mutatják, hogy a ténylegesen létező társadalmakban tisztán abban az irányban jelentkeznek azok a sajátságok, melyekre mint az ipari típust szükségképpen megkülönböztetőkre következtettünk, ahogyan a társadalmi tevékenységeket túlnyomóan a megegyezés szerinti szolgálatok cseréje jellemzi.

574. § Ahogyan az előző fejezetben említést tettünk azokról a jellemvonásokról, melyek a megrögzötten háborúzó társadalmak tagjainak felelnek meg, úgy itt is említést kell tennünk azokról a jellemvonásokról, melyek a kizárólag békés foglalkozást űző társadal-

mak tagjainak felelnek meg. Az ipari típusú társadalmi struktúra kezdetei a fenti leírásban is, ahogyan e kezdetek a nem harcias népek bizonyos kis csoportjainál mutatkoztak, az ilyen struktúrát kísérő személyes tulajdonságok néhány jelével már szolgáltak; most azonban helyes lesz ezeket hangsúlyozni és kiegészíteni, még mielőtt hasonló személyes tulajdonságokat figyelniük meg az előrehaladottabb ipari közösségeknél.

A központosított kényszerítő uralom hiányát, minthogy valóban arra utal, hogy a társadalom gyenge politikai korlátozást gyakorol egységeire, az egyéni szabadság erős érzése kíséri, s az az eltökéltség, hogy e szabadságot megőrzik. A szeretetreméltó bodok és a dhimálok – mint láttuk – konokul ellenállnak „a meggondolatlanul sürgetett parancsoknak”. A békés lepchák „inkább vállalják a nélkülözéseket, semmint kitegyék magukat a zsarnokságnak vagy az igazságtalanságnak”. Az „egyenes szantálnak erős a természetes igazságérzéke” és „ha bármilyen kísérletet tesznek, hogy kényszerítsék, elmenekül az országból”. Hasonlóképpen egy korábban még nem említett törzsről, a Maláj-félsziget déli részén élő dzsakunokról, akiket „teljesen ártalmatlannak”, személyileg bátornak, de békésnek írnak le, és akik csak a nép által kijelölt – vitás ügyeiket intéző – vezető irányítása alatt állnak, azt is mondják, hogy „végtelenen büszkéek”; s az úgynevezett büszkeséget az az állítás példázza, hogy a dzsakunok figyelemreméltóan jó tulajdonságai „arra indítanak néhány embert, hogy megpróbálja »megszelídíteni« őket, az ilyen kísérletek azonban általában azzal végződnek, hogy a dzsakun eltűnik a legcsekélyebb erőszak hatására”.

E nem harcias emberek – minthogy határozott érzékük van saját igényeik iránt – szokatlan tiszteletet mutatnak mások igényei iránt. Ezt elsősorban az mutatja, hogy ritkán közöttük a személyes összeütközések. Hodgson mondja, hogy a bodok és a dhimálok „nem erőszakosak sem saját népükkel sem szomszédjaikkal szemben”. A Neilgherry hegyek békés törzseiről azt írja Ouchterlony ezredes: – „a részegség és az erőszak ismeretlen közöttük”. Campbell megjegyzi a lepchákról, hogy „ritkán veszekednek egymással”. A dzsakunoknak is „nagyon ritkán vannak vitáik maguk között”; a mégis kialakuló vitákat pedig „harc vagy rosszakarat nélkül” elintézik választott vezetőik. Hasonlóképpen az arafurák is „ilyen békében és testvéri szeretetben élnek egymással”. Továbbá az e népekről szóló beszámolókból semmit nem olvasunk a *lex talionis*ről. Minthogy nincs ellenségeskedés a szomszédos csoportok között, egyik csoporton belül sem létezik „a vérboszu szent kötelessége”, ami általánosan megtalálható a katonai törzsek és nemzetek körében. Ami még jelentősebb, bizonyítékot találunk az ellentétes elméletre és gyakorlatra. Campbell mondja a lepchákról – „egyéniileg elfelejtik a sérelmeket... és állandóan kölcsönös jóvátételeket és engedményeket tesznek”.

Természetesen mások individualitásának így mutatott tiszteletben tartása a tulajdonjogok tiszteletben tartásával jár együtt. Már a bevezető fejezetben idéztem beszámolókat a bodok és a dhimálok, a lepchák, a szantálok, a todák és más – a társadalmi élet formájában hozzájuk hasonló – népek nagy becsületességéről; ezt itt további példákkal egészíthetem ki. Hooker jegyzi meg a lepchákról: – „valahányszor dolgom volt e néppel, lelkiismeretesnek és becsületosnak bizonyultak”. „A tiszta szantálok között” írja Hunter, „ismeretlen a bűn és a bűnüldözéssel foglalkozó hivatalnok”; míg a hokról, akik ugyanahhoz a csoporthoz tartoznak, amelyekhez a szantálok, Dalton azt mondja, hogy „egy megjegyzés valakinek a becsületességére vagy igazmondására elegendő lehet ahhoz,

hogy öngyilkosságba kergessék”. Short tanúsítja, hogy a „todák testületileg soha sem követnek el súlyosabb bűnöket”; a Shervaroy hegyekbeli más törzsekre vonatkozóan pedig azt állítja, hogy „súlyos természetű bűn ismeretlen közöttük”. Megint csak a dzsakunokról olvassuk, hogy „soha nem tanultak meg ellopni valamit, még a legjelentéktelenebb apróságot sem”. Bizonyos malaccai bennszülöttekről, akik „természetes kereskedelmi hajlammal rendelkeznek” Jukes írja: – „a világ egyetlen része sem mentes annyira a bűntől, mint Malacca körzete; néhány jelentéktelen támadás, vagy birtok körüli vita... minden, ami történik”.

Így hát ezek a népek – minthogy mentesek ama kényszerítő uralomtól, melyet a harcias tevékenység igényel, és minthogy nem rendelkeznek azzal az érzellemmel, ami lehetővé teszi a szükséges alárendeltséget – fenntartván saját igényeiket, miközben tekintetbe veszik mások hasonló igényeit, mentesek hát mindama bosszúvágytól, ami a törzson kívüli és belüli támadásokat előidéz; a militáns törzseket és társadalmakat jellemző vérszomjasság, kegyetlenség és az alacsonyabb sorban levők önző elnyomása helyett, ezek az emberek szokatlanul magas fokú emberi érzelmeket mutatnak. Ragaszkodván a bodok és a dhimálok szeretetreméltó tulajdonságaihoz, Hodgson úgy írja le őket, mint akik „csaknem teljesen mentesek minden olyasmitől, ami nem szeretetreméltó”. Hunter, megjegyezvén, hogy a szantál „noha udvarias és vendégszerető, de szilárd és nem alázaatoskodik”, azt mondja, hogy a „könyörtelen emberről” úgy gondolják, hogy szenvedni fog halála után. Hooker, amikor azt mondja, hogy a lepchák vannak „mindig legelől az erdőben vagy a kopár hegyen, és mindig készek segíteni, cipelni, táborozni, gyűjteni vagy főzni”, hozzáteszi, hogy „jókedvre derítik az utazót azzal a feltűnés nélküli lelkesedéssel, ahogyan szolgálatukat ellátják”; és azt is hozzáteszi, hogy „az ajándékot egyenlően elosztják sokuk között egyetlen elégedetlen szótag és egyetlen irigy tekintet vagy rosszindulatú szó nélkül”. Favre a dzsakunokról is azt mondja, hogy „általában kedvesek, nyájasak, hajlamosak a halálra és a jótékonyosságra”: lévén törekvésük az, hogy ne kérjenek kedvezést, hanem inkább ők kedvezzenek másoknak. Kolfittól pedig azt tudjuk meg a békés arafurákról, hogy: „nagyon is megbocsátható törekvésük, hogy elnyerjék a gazdag ember címét azáltal, hogy kifizetik szegényebb földieik adósságait”. Az a tiszt (M. Bik), akire korábban hivatkoztam, elmesélt nekem erről egy nagyon markáns példát. Affarában, amikor jelen volt a falu vezetőinek megválasztásánál, két egyén pályázott az Orang Tua állására. Az emberek a kettő közül az idősebbet választották, ami nagymértékben lesújtotta a másikat, röviddel azután azonban kijelentette, hogy elégedett azzal, ahogyan az emberek választottak, és azt mondta M. Biknek, akit megbízatással küldtek oda: „Mi okom lenne, hogy bántódom; akár én vagyok Orang Tua, akár nem, hatalmamban áll, hogy segítsék földijeimnek.” Számos öreg ember egyetértett vele, láthatóan azért, hogy vigasztalják. Tehát egyedül azt a hasznot húzzák gazdagságukból, hogy a nézeteltéréseket elintézzék.

Az állandóan békés törzsek társadalmi viszonyainak e felsőbbrendűsége együtt jár otthoni viszonyaik felsőbbrendűségével. Miként korábban megmutattam (327. §), míg a háborúzó törzseknél és a fejlettebb militáns társadalmakban a nők státusa rendszerint nagyon alacsony, ezeknél az egyszerű békés társadalmaknál nagyon magas. A bodok és a dhimálok, a kokcsok, a szantálok, valamint a lepchák monogámok, miként a puebló indiánok is azok voltak; a monogámiájukkal rendszerint igen magasrendű szexuális

erkölcsök járnak együtt. Hooker mondja a lepchákról – „az asszonyok általában szemérmesek, és a házassági köteleket szigorúan betartják”. A szantálok között „csaknem ismeretlen szemérmetlenség” és „ritka a válás”. A bodok és a dhimálok „nem tűrik a poligámiát, az ágyasokat és a házasságtörést”; „a szemérmességet a házasság és nem házasság férfiaknál és nőknél egyaránt becsülik”. Továbbá megjegyzendő, hogy a nőkkel szembeni viselkedés nagyon derék. „A szantál tisztelettel bánik családjának nőtagjaival”; a bodok és a dhimálok „bizalmasan és kedvesen” bántanak feleségükkel és lányaikkal. Azok „mindenkorra mentesülnek minden külső munkától”. És még a todák között is, még ha szexuális viszonyaik formái alacsonyrendűek is, „a férfiek megkülönböztetett tisztelettel és figyelemmel kezelik feleségüket”. Ráadásul e nem harcias népek némelyikére vonatkozóan azt is hallottuk, hogy a gyermekek státusa is magas; és egyáltalán nem tesznek különbséget a fiúkkal és a lányokkal való bánásmód között, ami a militáns népeket jellemzi.

Természetesen, ha a civilizáltak felé fordulunk és megfigyeljük, hogy az individuális jellemzők mely formája kíséri az ipari társadalmi formát, akkor abba a nehézségbe ütközünk, hogy az ipari jellegnek megfelelő személyi vonások – akárcsak a társadalmi vonások – a militantizmusnak megfelelő vonásokkal keverednek. Nyilvánvalóan így van ez a mi esetünkben. Az a nemzet, amelyik alkalmi jellegű komoly háborúi mellett állandóan kis háborúkat folytat civilizálatlan törzsekkel – egy nemzet, melyet főként a parlamentben és a sajtón keresztül irányítanak olyan emberek, akik a hét hat napján iskolai tantárgyként oktatják őket arra, hogy Akhillészt tekintsék hőstüknek, a hetedik napon pedig arra, hogy Krisztust imádják – egy nemzet, amelyik a banketteken a hadseregére és a flottára emeli poharát, mielőtt a törvényhozó testületeire innék; ez a nemzet nem emelkedett ki annyira a militantizmusból, hogy azt várhatnánk, hogy tisztán mutatkozzanak az ipari jellegnek megfelelő intézmények vagy jellemzők. Függetlenség, becsületesség, igazmondás, valamint emberség tekintetében nem valószínű, hogy állampolgárai egyformák lesznek a korábban leírt kulturálatlan, de békés népekkel. Előljáróban csupán annyit mondhatunk, hogy közelíteni fognak ama morális tulajdonságokhoz, melyek a nemzetközi ellenségeskedés által nem zavart állapotnak felelnek meg; és ezt is találjuk.

Először is, a szerződésen alapuló uralom előrehaladásával együtt jár a függetlenség növekedése. A szolgálatok naponkénti szerződés szerinti cseréje maga után vonván a személyes igények fenntartását és mások igényeinek tiszteletét, támogatja azt, hogy az emberek normálisan fellépjenek saját érdekeik védelmében, és következőképpen azt is, hogy ellenálljanak a nem feljogosított hatalomnak. Az a tény, hogy a „függetlenség” szó modern értelmében nem volt használatos nálunk a múlt század közepe előtt, és az, hogy a kontinensen kevésbé feltűnően jelentkezik a függetlenség, azt sugallja, hogy kapcsolat van e tulajdonság és a fejlődő iparosodás között. E vonás mutatkozik a vallási szekták sokaságában, a politikai pártokat elválasztó dolgokban, és kisebb mértékben ezt mutatja azon művészeti, filozófiai stb. „iskolák” hiánya, melyek a kontinentális népeknél úgy alakultak ki, hogy a tanítványok alávették magukat egy elfogadott mesternek. Az pedig, úgy gondolom, vitathatatlan, hogy az angol ember szomszédainál inkább mutat idegenkedést a parancsolással szemben, és eltökéltséget arra, hogy úgy cselekedjék, ahogyan maga tartja helyesnek.

A hatalomnak való kisebb mértékű alávetettség, ami e függetlenség másik oldala, természetesen a hűség csökkenését vonja maga után. A monarcha imádata, minthogy nálunk soha nem érheti el azt a magas fokot, amit Franciaországban a múlt század elején, vagy amit Oroszországban egészen a legutóbbi időkig elért, olyan tiszteletté változott, amely nagyon sokban függ a monarcha személyes jellemétől. Napjainkban nincs olyan szélsőséges szolgáltság, amiről az a kifejezés tanúskodik, melyet a papok használtak midőn Jakab királynak ajánlották a bibliát, s nincs olyan túlzott hízelgés, amelyet a lordok háza intézett III. Györgyhez. Az istentől eredő jogok doktrínája már régen kihalt; a király személyének természetfölötti hatalmába vetett hitet a múlt furcsasága gyanánt emlegetik; és a monarchikus intézményeket hasznossági alapon kell megvédeni. Olyan nagy mértékben csökkent az az érzés, mely militáns uralom alatt uralkodójához fűzte az alattvalót, hogy mostanság általánosan kifejezett meggyőződés az, hogy ha a trónt II. Károly vagy IV. György foglalná el, az valószínűleg köztársaságot eredményezne. És ez az érzelmi változás megmutatkozik a kormányzattal, mint egészen szembeni viselkedésben is. Mert nemcsak azok vannak sokan akik a vallási hit mellett még különböző ügyek kapcsán vitatják az állam illetékességét, hanem vannak néhányan olyanok is, akik passzívan állnak ellen azzal szemben, amit a hatalom igazságtalan gyakorlásának tekintenek és inkább bírságot fizetnek vagy börtönbe mennek, semmint megadják magukat.

Ahogy ez utóbbi tény utal rá, a hűség csökkenésével együtt járt a hit hanyatlása, méghozzá nemcsak a monarchákba, hanem a kormányzatokba vetett hité is. A királyi mindenhatóságba vetett olyan hitnek, amilyen az ősi Egyiptomban létezett, ahol az uralkodó hatalmáról azt feltételezték, hogy a másvilágra is kiterjed, mint ahogy Kínában ma is ezt feltételezik, nem volt megfelelője Nyugaton; de az elmúlt időkben még az európai népeknél is megmutatkozott a militáns típus lényegéhez tartozó katonakirályba vetett ama bizalom, ami egyebek között abban az eltűnt elképzelésben jelentkezett, hogy képes orvosolni a károkat, kivívni az előnyöket, és úgy rendezni a dolgokat, ahogyan akarja. Ha összevetjük a magunk jelenlegi felfogását a korai idők felfogásával, akkor e hiszékeny remények gyengülését látjuk. Jóllehet a militantizmus felé visszaforduló legutóbbi mozgalom idején, különböző célok érdekében segítségül hívták az államhatalmat, és növekedett az e hatalomba vetett hit; mégis, egészen a reakció kezdetéig nagy változás ment végbe a másik irányba. Miután visszautasították az állam kikényszerítette hitet, tagadták azt is, hogy az állam képes lenne a vallási igazság meghatározására, és felnőtt egy mozgalom, amelyik arra tört, hogy felmentse az államot a vallás tanításának funkciója alól; amit egyaránt szükségtelenné és károsnak tartott. Már régóta nem gondolják azt, hogy a kormányzat bármi jót tudna tenni azzal, hogy szabályozza a nép élelmézését, ruházódását és otthoni szokásait; és már nem hisszük, hogy a termelők és az elosztók által folytatott ama rengeteg eljárás túl, melyek társadalmi tevékenységünk alapvetően nagyobb részét alkotják, áldásos lenne a törvényhozói irányítás. Ráadásul a miniszterek tevékenységét és az alsóház magatartását illető bírátaival valamennyi újság elárulja, hogy csökkent az állampolgárok uralkodóikba vetett hite. És mégcsak nem is csupán a múltbeli és jelenlegi önmagunk között meglevő ellentét mutatja meg nekünk a fejlettebb ipari állapot e vonását. Megmutatja az itteni és a külföldi vélemények közötti hasonló ellentét is. A társadalmi reformerek elméletei Franciaországban és Németországban bizonyítják, hogy nálunk sokkal erősebb az a remény, hogy a jótéteményeket az állami intézmények fogják kivívni.

A hűség csökkenésével, s a kormányok hatalmába vetett hit ezzel együtt járó hanyatlásával csökkent a hazafiság – azaz annak eredeti formája. A „királyért és a hazáért” harcolni olyan törekvés, amelyik mostanában csak kis helyet foglal el az emberek gondolkodásában; és bár többségünk érzelmeit mutatja a felkiáltás: „Igaz van vagy sem – ez a hazám!”, mégis nagy számban vannak olyanok, akiknél az általános emberi jólét iránti vágy oly mértékben a nemzeti presztízs iránti vágy fölébe kerekedik, hogy tiltakoznak az ellen, hogy az előbbit fölálldozzák az utóbbinak. Az önbírálat szelleme, mely különböző vonatkozásokban arra vezet bennünket, hogy kedvezőtlen összehasonlításokat tegyünk magunk és kontinentális szomszédaink között, az eddigienél is inkább arra indít, hogy magunkat okoljuk a gyengébb népekkel szembeni hibás magatartás miatt. Az a sok és erős rosszallás, ami azért ér bennünket, ahogyan az afgánokkal a zulukkal és a búrokkal bánunk, azt mutatja, hogy elterjedtek azok az érzések, amelyeket „harcias hazafiak” (Jingos) hazafiatlanként ítélnék el.

Az egyéni természetnek a társadalmi szükségletekhez való ama alkalmazása, mely a militáns államban arra készíti az embereket, hogy örüljenek a háborúnak és vessék meg a békés foglalkozásokat, nálunk az érzelmek ellentétes igazodását idézte elő. Többé nem a katonai foglalkozását becsülik oly nagyon, a polgári foglalkozások megbecsültsége a nagyobb. A negyven évig tartó békében olyanná lettek a nép érzelmei, hogy lenézően beszéltek a „katonáskodásról”; és azokra, akiket besoroztak – rendszerint a semmittevőt és a kicsapongót – úgy néztek, mint akinek betetőződött a szegénye. Hasonlóképpen Amerikában, az utolsó polgárháború előtt az a kevés katonai összejövetel és gyakorlat, ami időről időre előfordult, általános derűtséget keltett. Ezenközben azt látjuk, hogy az önmaga és mások számára hasznos testi vagy szellemi munka nemcsak tiszteletreméltóvá, hanem jelentős mértékben elkerülhetetlenné is vált. Amerikában a semmittevő emberre tett ellenséges megjegyzések csaknem belekényszerítik őt valamilyen aktív foglalkozásba; nálunk pedig olyan fokúvá vált az ipari élet iránti tisztelet, hogy magas rangú emberek az üzleti életben helyezik el fiaikat.

Ameddig a militánsizmusnak megfelelő kényszerítő együttműködés – miként láttuk-tiltja, vagy nagymértékben elbátortalanítja az egyéni kezdeményezést, addig az ipari jellegű megkülönböztető önkéntes együttműködés szabad működési teret nyújt az egyéni kezdeményezésnek, és fejleszti a kezdeményezést, minthogy az általa kölcsönzött vállalkozó szellem meghozza a normális hasznot. Minthogy az ötleteiket és tevékenységüket tekintve eléggé eredeti emberek nagyobb mértékben prosperálnak és sokasodnak, mint mások, idővel kialakul egy általános típus, amely mindig kész új dolgokba belefogni. Az angol és amerikai kapitalisták spekuláló hajlamai, valamint az, hogy milyen mértékben valószínűnek meg otthon és külföldön nagy vállalkozásokat, elégségesen mutatják e jellemvonásokat. Jóllehet azzal együtt, hogy a kontinensen az iparosodást jelentősen korlátozta a militánsizmus, a magánvállalkozások kiterjedése mégis megtörtént; mégis az a tény, hogy míg sok francia és német várost angol társaságok láttak el gázzal és vízzel, addig Angliában csak kevés hasonló létesítmény volt külföldi társaságok kezén, azt mutatja, hogy az inkább ipari jellegűvé változott angoloknál döntőbb az egyéni kezdeményezés.

Van bizonyíték arra, hogy a nemzetközi ellenségeskedés hanyatlását, mely ténylegesen összekapcsolódott a családok és az egyének közötti ellenségeskedés hanyatlásával, a bosszúvágyó érzelmek gyengülése követte. Erre utal az a tény, hogy saját országunkban e

magánháborúk komolyabb formái korán megszűntek, és csak a párba kevésbé komoly formáját hagyták meg, s már régóta ez is megszűnt: megszűnésük egybeesett az ipari élet újabb nagy fejlődésével – e tény össze lehet kapcsolni azzal a ténnyel, hogy az inkább militáns társadalmakban, Franciaországban és Németországban, a magánháborúk nem szűntek meg. Nálunk olyannyira megfogytak a *lex talionis* tekintélye, hogy inkább elítélik, semmint dicsérik azt az embert, akiről tudják, hogy bosszúvágyból cselekszik valaki ellen, aki megsértette.

Azzal együtt, hogy az erőszakos cselekedetekben, s a következetes megtorlásokban az agresszivitás hanyatlása mutatkozott, általában hanyatlott a bűncselekményekben jelentkező agresszivitás. Hogy e változás kísérője volt annak a változásnak, mely az erősebben militáns állapottól az inkább ipari jellegű állapothoz vezetett, azt senki nem vonhatja kétségbe, aki tanulmányozta a bűnözés történetét Angliában. Mr. Pike mondja e tárgyról írott munkájában, hogy „e történelem során újra és újra kimutatták azt a szoros kapcsolatot, mely a katonai szellem és azon cselekvések között van, melyeket ma törvény szerint bűnnek számítanak”. Ha összehasonlítjuk, hogy valamelyik elmúlt korszakban, melyben az ellenséges cselekmények hatásait kevésbé enyhítették a békés tevékenységek hatásai, mint a mi korunkban, feltűnő ellentétet látunk a személy és tulajdon elleni támadások száma és milyensége vonatkozásában. Nincs többé egyetlen angol kalóz sem; már nem lehet olyanokról hallani, akik zátonyra futtatják és kirabolják a hajókat; az utazók pedig már nem készülnek föl arra, hogy útonállókkal találkoznak. Ráadásul eltűnt a magukat a kormányzati hivatalokat jellemző ama gyalázatosság, mely a minisztereknek és a parlament tagjainak megvesztegethetőségében, valamint a korrupt igazságszolgáltatásban jelentkezett. A bűn csökkenő mértékével a bűn növekvő helytelenítése járt együtt. Nem találtak többé helyet irodalmunkban a kalózkapitányok olyan életrajzai, melyek bátorságuk csodálatával voltak tele. Nagymértékben csökkentek a kihágások, miként erről újságjaink beszámolnak; s noha a kereskedelmi ügyletekben sok a tisztességtelenség (főként a közvetett fajtából), mégis elég elolvasni Defoe *English Tradesmanj*t (Angol kereskedőjét – a ford.), hogy lássuk, milyen feltűnő a javulás Defoe kora óta. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az a jellembeli vonás, mely az igazságtalan cselekedetek csökkenését vonta maga után, a jótékony cselekedetek növekedését hozta; ezt láthatjuk abban, hogy pénzt áldoznak a rabszolgák felszabadításáért, hogy ápolják harcoló szomszédaink sebesült katonáit, és számtalan másféle emberbaráti erőfeszítést tesznek.

575. §. Miként korábban a militáns típusnál, úgy az ipari típusnál is a bizonyítás három szála fut össze, hogy megmutassa e típus lényegi természetét. Írjuk hát le röviden azt a néhány eredményt, ahol megfelelőket figyelhetünk meg közöttük.

Ha azt vesszük szemügyre, hogy mely vonásoknak kell feltétlenül jellemezniök azt a társadalmat, melyet kizárólag a belső tevékenységek végrehajtására szerveztek, hogy legkényesebben segítse elő állampolgárai életét – a következőket fogjuk ilyennek találni. Már nem szükséges a területi cselekvés, mely alárendeli az egyéni cselekvéseket azáltal, hogy valamely közös erőfeszítésben egyesíti őket. Ellenkezőleg, az olyan területi cselekvéseknek, melyek megmaradnak, az a céljuk, hogy védelmezzék az egyéni tevékenységet minden olyan beavatkozással szemben, melyet a kölcsönös korlátozás nem von szükségképpen maga után: annak a társadalomtípusnak kell fennmaradnia, melyben e funkciót jobban teljesítik, minthogy ennek tagjai fognak inkább prosperálni. Kizárván min-

dennemű despotikus irányító intézményt, mivel az ipari típus követelményei kizárják ezt, egy olyan intézményt hoznak létre – s ez az egyetlen intézmény, mely összhangban van az itt igényelt területi tevékenység végrehajtásával –, amelyik olyan képviselőkből áll, akik az összesség akarátának kifejezésre juttatását szolgálják. Ezen irányító intézmény funkciója – melyet általában az igazságszolgáltatás funkciójaként határoznak meg – sajátosabban meghatározva: arra felügyelni, hogy egyetlen állampolgár se jusson több vagy kevesebb előnyhöz, mint amennyit tevékenysége normálisan hoz; s ennél fogva minden olyan köztevékenység kizárt, amelyik az előnyök valamilyen mesterséges elosztását vonná maga után. Miután a militantizmusnak megfelelő státus-uralom eltűnik, az azt felváltó szerződéses uralomnak egyetemesen érvényre kell jutnia; ez pedig kizárja, hogy önkényes juttatással beavatkozzunk az erőfeszítések és az eredmények közötti viszonyba. Másképpen tekintve, az ipari típus különbözik a militáns típustól, minthogy nem pozitíve és negatíve, hanem csak negatíve szabályoz. A területi keretek között folyó cselekvés e korlátozott szférájával az individuális cselekvés szférájának növekedése jár együtt; és az önkéntes együttműködésből, mely e típus alapvető elve, nagyon sok magánegyesülés ered, melyek struktúrájuk tekintetében az őket magában foglaló társadalom közegyesüléseihez hasonlóak. Közvetve ez azt eredményezi, hogy az ipari típusú társadalmat megkülönbözteti formálhatósága; s azt is, hogy gazdasági autonómiájának elvesztésére törekszik; valamint arra, hogy szövetezzék a szomszédos társadalmakkal.

Következésképpen azt a kérdést vettük szemügyre, vajon az ipari típus e vonásai, melyekhez dedukció útján jutottunk, induktíve is igazolhatók-e; és azt találtuk, hogy a vonások többé-kevésbé világosan láthatók a tényleges társadalmakban, abban az arányban, ahogy az iparosodás fejlettebb, vagy kevésbé fejlett. Egy pillantást vetve a kulturálatlan népek azon kis csoportjaira, akik – minthogy egyáltalán nem harciasak – az ipari típust mutatják annak kezdetleges formájában, azzal folytattuk, hogy a korai, tartósan militáns időkbeli európai nemzetek struktúráit általában összehasonlítottuk a nemzetek modern időkbeli struktúráival, melyeket az indusztrializmus előrehaladása jellemez; és azt láttuk, hogy a különbségek olyan fajtájúak, ami a korábbiakból következik. Ezután összehasonlítottunk két ilyen társadalmat, Franciaországot és Angliát, melyek egykor hasonló állapotban voltak, de melyek egyikében a katonai élet sokkal jobban elnyomta az ipari életet mint a másikban; és nyilvánvalóvá vált, hogy az az ellentét, amelyik az egymást követő korokban intézményeik között kialakult, mintegy válasz volt a hipotézisre. Végül magára Angliára korlátozódván és megjegyezvén, hogy a hosszú háborús időszak alatt milyen visszavonulás történt az ipari típus ama vonásaitól, melyek már korábban jelentkeztek, megfigyeltük, hogy az ezután következő, 1815-ben kezdődő békeidőszakban számos vonatkozásban és határozottan megközelítették azt a társadalmi struktúrát, mellyel kapcsolatban arra a következtetésre jutottunk, hogy az a fejlett iparosodás feltétlen velejárója.

Ezután azt vizsgáltuk, hogy az individuális természet mely típusa kíséri az ipari társadalomtípust; azon célból, hogy lássuk, vajon megerősíti-e az egyesek és az összesség vizsgálata feltevéseinket. Bizonyos kulturálatlan népek, akik békés foglalkozásokkal töltik életüket, kiemelkednek függetlenségükkel, az erőszakkal szemben tanúsított ellenállással, becsületességgel, igazmondókkal, megbocsátókkal és kedvesekkel. Ha összehasonlítjuk harciasabb időszakokbeli elődeink jellemét saját jellemünkkel, azt látjuk, hogy azzal együtt, ahogyan nőtt az iparosodás aránya a militantizmussal szemben, növekedett a füg-

getlenség, kevésbé lett feltűnő a hűség, csökkent a kormányokba vetett hit, és korlátozottabb lett a hazafiság; és mialatt a vállalkozó szellemű cselekvéssel, a hatalomba vetett hit csökkenésével, a felelőtlen hatalomnak való ellenállással együtt az individualitás erősödő érvényesítése mutatkozott, addig ezt mások individualitásának fokozott tisztelete kísérte, amit az ellenük irányuló támadások csökkenése és a jólétük érdekében tett erőfeszítések megsokszorozódása jelez.

Felreértések elkerülése végett mielőtt befejeznénk, szükségesnek látszik megmagyarázni, hogy e vonásokat nem annyira az iparosodás közvetlen eredményeinek kell tekinteni, mint inkább a militáns típus visszaszorulása következményeinek. Nem annyira arról van szó, hogy a békés elfoglaltságokkal töltött élet kifejezetten erkölcsössé tesz, mint inkább arról, hogy a háborúban töltött társadalmi élet kifejezetten demoralizál. Mások önző feláldozása az egyikben csak esetleges; míg a másokban szükségszerű. Az ipari életet kísérő agresszív egoizmus külsődleges; míg a militáns életet kísérő agresszív egoizmus a dolog lényegéhez tartozik. A szolgálatok megegyezés szerinti cseréjét – jóllehet általában nem kíséri a rokonszenv érzése – most jelentős mértékben mások igényeinek kellő figyelembevételével folytatják, és lehet, hogy teljesen így fogják folytatni – e cserét állandóan mind az adott, mind a kapott előny érzése kísérik; az ellenfél megölését, házának felgyújtását vagy területeinek eltulajdonítását azonban nem kísérik más, csak az ellenük elkövetett igazságtalanság eleven tudata és annak lealjasító hatása az érzésekre – egy olyan hatás, mely nemcsak a katonákat érinti, hanem azokat is, akik alkalmazzák őket, és élvezettel terelik ki tetteiket. A társadalmi élet utóbbi formája ennél fogva gyengíti az együttérzést és olyan lelkiállapotot idéz elő, amelyik törvénytörő bűnökre sarkall; míg az előbbi forma szabadjára engedi vagy pedig egyenesen serkenti a rokonszenv érzését és az emberbaráti érzelmek növekedésével, illetve a belőlük származó erények fejlődésével jár együtt.

(Erdélyi Agnes fordítása)